

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Annegrete og Vagn Dybdahl

LÆRDOM OG KUNST

Tre Århus-karakteristikker

J.K. LARSEN
JENS ØLSGAARD
ELIAS ØLSGAARD

ÅRHUS BYHISTORISKE UDVALG
1990

LÆRDOM OG KUNST

Tre Århus-karakteristikker

Annegrete og Vagn Dybdahl

LÆRDOM OG KUNST

Tre Århus-karakteristikker

J.K. LARSEN
JENS ØLSGAARD
ELIAS ØLSGAARD

ÅRHUS BYHISTORISKE UDVALG
1990

Bogen her er

en del af bogen "Dit Århus", der af Den gamle By er udgivet som festskrift til museumsoverinspektør Gunner Rasmussen. Dette særtryk er forøget med et billedtillæg.

Bogen udsendes som en hilsen til venner, bekendte og fagfæller, der falder uden for den kreds, som ellers kunne ventes at købe selve bogen.

Teksten her gengiver festskriftets sider 15-28 og 294-310, dette betyder at sidehenvisningerne side 20 er side 8 og de to på side 22 er til henholdsvis side 26 og 27.

Annegrete og Vagn Dybdahl

ISBN 87-89386-10-8

INDHOLD:

Reaktion og frisind. Rektor, dr.phil. J.K. Larsen	7
Brødrene Ølsgaard – kendte og ukendte	30
Billedtillæg	47

REAKTION OG FRISIND

Rektor, dr.phil. J.K. Larsen

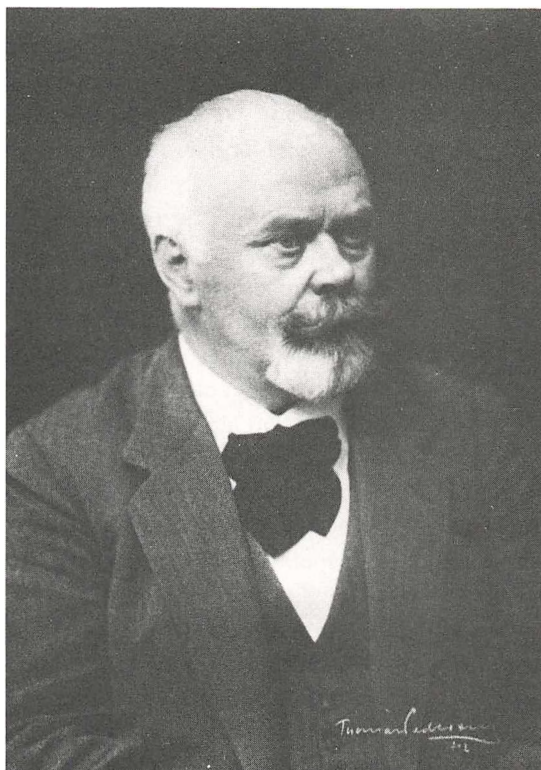
Af Vagn Dybdahl

Han var mod non-figurativ kunst, han var i 1920 for et Danmark til Ejderen, han var mod »frigjort« litteratur, han var konservativ i politik; han var den der ikke bortviste en gymnasiepige, der var kommet »galt« af sted, han var for frie omgangsformer i skolen, han arbejdede for at skaffe økonomisk støtte til betrængte studerende, han ansatte gerne kommunistiske og socialdemokratiske lærere, når de blot var dygtige. Han var mod terperi og udenadslære, men krævede forståelse af stoffet. Han havde selv topkarakterer, men ville ikke vurdere ud fra enkeltpræstationer. Det var rektor, dr.phil. J.K. Larsen, Marselisborg Skole.

Når elever fra Marselisborg i 1930'erne mødes, er der én ting, der står fast. Inden længe falder talen på rektors håndtryk. Når skolens omkring 275 elever passerede ind til morgensangen, fik hver et håndtryk og et godmorgen. På fødselsdagen en lykønskning, efter nogle dages fravær på grund af sygdom et spørgsmål til helbredet.

Rektor var høj og stout, med velplejet skæg og så glad og veloplagt ud. Drengene – eller de unge mænd, man sagde jo De til dem – bukkede let og pigerne kniksedede. Der var enkelte elever, der havde gået på skolen fra 1. klasse (de sidste kom ind i 1930); dem blev der stadig sagt du til.

Denne morgenhilsen var et blandt mange forhold, der gjorde overgangen fra byens borgerskoler til Marselisborg til en begivenhed, en oplevelse, et eventyr, man følte, at et nyt liv begyndte.

J.K. Larsen i 1930'ernes første halvdel.

Foto Thomas Pedersen.

Nyt var, at drenge og piger gik i klasse sammen. Man kom fra skoler, der endog havde jernstakitter mellem drengenes og pigernes halvdele af skolegårdene. Man gik også enkeltvis op i klasserne, ikke opstillet i klasseorden og kolonner. Man spiste i klassen – skulle ikke gå rundt i skolegården med madpakken. Man valgte ved skoleårets begyndelse selv sin plads, sad altså ikke i orden efter det i hvert kvartal opnåede karaktergennemsnit. Der var ingen

systematisk udenadslæren. Der var ingen lærere, der slog med lineal eller brugte lussinger. Meget ofte lærte vi også noget, der ikke stod i bøgerne. Alt dette nye var usædvanligt. Senere i livet blev man klar over, at borgerskolernes lærere i mange tilfælde bevægede sig på grænsen af deres viden. På Marselisborg var dette undtagelsen.¹

De frie forhold på Marselisborg blev ikke betragtet med sympati hos dele af bystyret. Skolens forfatningsforhold var formentlig også fremmed for det. Rektor var udnævnt af kongen efter ministeriets afgørelse, men lønnet af kommunen. Det var ham, der havde dimissionsretten: han alene kunne bestemme, hvem der var kvalificeret til at gå op til eksamen, derfor havde han alene afgørelsen af, hvem der kunne blive optaget, og hvem der kunne oprykkes efter årsprøverne, ligesom han også bestemte, hvilke lærebøger der skulle bruges (eleverne betalte selv bøgerne). Det var imidlertid undervisningsinspektøren i Undervisningsministeriet, der havde den øverste myndighed i en række af disse spørgsmål, bl.a. skulle han gennem særlige faginspektører kontrollere undervisningens kvalitet. Det var til gengæld kommunestyret, der forvaltede økonomien, og denne kontrol var meget tæt. Rektor kunne eksempelvis ikke selv købe nye håndklæder til skolen, og han skulle hvert år ansøge om 150 kr. til elevkursioner. Skolens ordensregler skulle også godkendes af skolekommissionen (eller skoleudvalget), der også tog stilling til, hvilke overtimer der måtte læses, hvilke elever der kunne få 30 kr. i tilskud til køb af skolebøger og mange andre detaljer.

Dette – tre forskellige myndigheder – og det, at den ene – kommunen – skulle betale det hele, lagde ofte op til konflikt. Det gik – som det senere skal vises – gennemgående godt; men stemningen var ikke sjældent kritisk hos de

kommunale myndigheder. Det var også kendt ude i byen, og vi mødte i 30'erne op med viden om dette. Netop i 1935 blev det klart, at der var et svælg mellem holdningen på Marselisborg og de ledende kommunalfolks opfattelse af, hvordan livet burde være i en skole.²

Der var sket det, at tre elever den 7. maj om aftenen havde fjernet en række af lektor Sven Gundels lærebøger fra skolens bibliotek, som Gundel tillige benyttede som kontor. Lærebøgerne var spækkede med blyantstil øjelser, der var grundlag for Gundels undervisning; eleverne havde yderligere taget nogle af de notabøger, han havde, og som indeholdt de mange »dispositioner« og kommentarer, der var Gundels eget »lærebogs-system«, og som var grundlag for hans skolebogsudgaver af dansk litteratur.

Dagen efter opdagede Gundel tyveriet, og at tre af bøgerne var kommet tilbage med alle notater udvisket. Rektor sammenkaldte derefter den klasse, de skyldige efter al: at dømme gik i. Han holdt en formaningstale, og i løbet af et par dage blev bøgerne afleveret. De skyldige meldte sig, lærerrådet blev indkaldt, og man vedtog enstemmigt at indstille til skolekommissionen, at de tre elever – alle fra 3.g. – blev bortvist. Rektor meddelte tillige, at undervisningsinspektøren og ministeriet havde oplyst, at ved en statsskole ville noget tilsvarende ubetinget have medført bortvisning.

Skolekommissionen fulgte ikke indstillingen. I stedet vedtog den sin alvorligste misbilligelse af det passerede og at udelukke de skyldige fra translokationen; tillige skulle skoledirektøren ved translokationen præcisere handlingens uforsvarlighed. Man motiverede afslaget på bortvisningen med, at man så formidende omstændigheder »i skolens mangel på disciplin og orden og de fristelser, som eleverne derved er blevet udsat for«. Rektor havde været indkaldt til kommissionens

møde, og her havde man også udtalt stærke bebrejdelser over, at Gundel ikke havde sørget for at gemme sine bøger mere omhyggeligt.

Set med en senere tids øjne var skolekommissionens standpunkt sikkert det rigtige: bortvisning var for hård en straf, men var det altså ikke efter skoleautoriteternes opfattelse, altså samtidsens øjne. Skolekommissionen fandt heller ikke straffen for høj i sig selv, men den var det udelukkende på baggrund af den manglende orden og disciplin. Her træder svælget mellem skolekommission og skolens ledelse klart frem. Den store frihed, der herskede på skolen, førte til »udåden«, mens den store frihed efter skolens opfattelse netop medførte en særlig forpligtelse til at opføre sig ordentligt.

Affæren førte til, at der blev indkaldt til et forældremøde. Her var der almindelig tilslutning til skoleledelsens synspunkt, og man vedtog en udtalelse, der gav udtryk for, at man ønskede rektor Larsens ledelse og skolens arbejde fortsat under den nuværende form. Denne rygdækning prægede også translokationen, der i sig selv indeholdt en formulering af modsætningen mellem holdningerne hos de kommunale skoleautoriteter og skolen.³

Her tog skoledirektøren Hans Sejerholt ordet, som det var blevet ham pålagt. Han sagde dramatisk: *»Tre af skolens elever, der nu forlader skolen, har sat sig det eftermæle: De voldte deres hjem sorg og gjorde deres skole skam«*. Så havde han derved opfyldt kommissionens krav, og så kom lidt senere det, der tilsyneladende var hans eget og rektors synspunkt, at denne skole netop var blevet krænket i sin inderste nerve:

»Hvad er det, der har gjort, at gamle elever drages mod dette sted, taler om deres skoletid med glæde? Jeg kunne tage lærerne med, for det er jo således, at mange af os med tak ser tilbage på lyse og lykkelige arbejdsår her ved skolen. Hvad var hemmeligheden? Hemmeligheden var det frie, tillidsfulde arbejdsfællesskab mel-

lem lærere og elever i gymnasiet, en frihed forbundet med en tiltalende følelse af ansvar.«

Videre understregede Sejerholt – han havde været adjunkt på skolen 1920-29 – at skolen havde behandlet sagen på den redeligste måde, som tænkes kunne. En klar og utvetydig afstandtagen fra skolekommissionens kritik af skolens disciplin.

Efter skoledirektøren (en pige besvimele under hans tale!) tog rektor ordet. Han var ikke slået ud, og hans tale var, vanen tro, spøgefuldt i dens alvor. Den gav hans og skolens grundanskuelse:

»Spørgsmålet om hård eller mild disciplin er ikke mere et forgrundsspørgsmål. Men når det drages frem, vil jeg aflægge den bekendelse, at jeg tror, man kommer længst med mildhed, sindsro og forsøg på at forstå eleverne.«

Rektor kunne ikke godkende den gamle lærer-devise fra Holbergs tid: med hug har jeg købt min lærdom, og med hug vil jeg sælge den. Noget andet var, hvis den milde kurs truede skolens tarv. Der var sat en plet på skolens ære:

»Men det kan ingen skole og intet samfund værges sig mod. Når fristelsen melder sig, og der er letsindighed til stede, kan ingen værges sig.«

Hvordan skolekommissionen opfattede og så på skoledirektørens og rektors taler, ved vi ikke. Men elever, der hørte rektors ord, husker endnu den befriende følelse, de efterlod. For en senere tid står begge taler som dækkende udtryk for holdningen på skolen. Rektors synspunkter var præget af de erfaringer han havde gjort under sin opvækst som elev på Herlufsholms Skole og som lærer på to fremskredne københavnske gymnasier, men også af indtryk fra et radikalt og frisindet hjem.

Jens Kristian Larsen var gårdmandssøn fra landsbyen Marke mellem Holbæk og Kalundborg. Han blev født den 24. marts 1874, og i

hans drengeår var hjemmet rimeligvis økonomisk velfunderet, senere, formentlig efter landbrugskrisen i 90'erne, havde faderen en stor gæld.⁴ Der var fem søskende i hjemmet; det forhold, at sønnen ikke kom i folkeskolen, men blev undervist af en privatlærerinde på en af nabogårdene, hvor børnene var taget ud af folkeskolen, vidner også om, at kårene dengang ikke var så dårlige. Hele miljøet var præget af grundtvigsk livsholdning, og både faderen og morbroderen – den senere landbrugsminister Kristjan Pedersen – var ikke alene ivrige Hørup'ere, men også for et snævert samarbejde med det unge socialdemokrati. Som voksen blev Jens Kristian Larsen konservativ, men bevarede hjemmets sociale forståelse, miljøets frisind over for andre meninger og synet på den frie opdragelse.

Undervisningen hos privatlærerinden fortsatte til det tiende år. Den blev ydermere fra det ottende år suppleret med undervisning i engelsk og tysk hos sognepræstens datter. Kontakten med præstefamilien blev bevaret, indtil de døde i slutningen af 1890'erne. I 1884 kom drengen i Holbæk Borger- og Realskole, endnu et vidnesbyrd om, at der dengang var en god økonomi i hjemmet. Efter to år blev han i sommeren 1886 optaget på Herlufsholm, hvorfra han i 1892 blev student med udmærkelse.

Rektoren på Herlufsholm var Johannes Forchhammer. Han var selv liberal af holdning, en anerkendt klassisk filolog, men i stadig kamp mod yderst konservative lærere, der krævede skarp disciplin og drev en uendelig stiv indlæringsteknik med stor vægt på hukommelsesstof. I 1906 skriver Larsen til forfatteren Erik Skram, at han mindes latintimernes rædsler med en lærer født i 1815.⁵

Fra latinskoletiden er der bevaret en dansk stil fra halvårseksamen i december 1891 i VI klasse svarende til 2.g.⁶ Titlen var »Hvad frem-

kaldte den store franske revolution?« Den er velformuleret efter de fastslåede stilistiske mønstre, men er i fremstillingsformen ikke påfaldende. Indholdsmæssigt vidner den om en usædvanlig sikker beherskelse af det historiske stof og er i synspunkterne et klart udtryk for datidens venstreholdning.

I skolen var det især græsk og latin, der fangede interessen. Det var da også disse to fag og fransk, Larsen valgte, da han begyndte at studere. I løbet af studietiden samlede hans interesse sig i stigende grad om fransk, men også om sammenlignende sprogvidenskab. Professoren i fransk var den inciterende og vidtfavnende Kristoffer Nyrop; han var ung, og hos ham mødte Larsen noget nyt. Som Nyrop vedblev han selv livet ud at se sproget som et udtryk for det øvrige kulturliv. Læreren i sprogvidenskab, den store sprogforsker Vilhelm Thomsen, var ikke ung, men stadig fornyende, og hans fag var også overrumplende nyt. De to fag virkede, siger J.K. Larsen, på ham »med hele det nye og ukendtes friskhed og styrke«.⁷

Vi ved ellers ikke meget om studieårene. Om økonomien vidner dog bevarede bevillingsskrivelser, at han modtog efter tidens forhold ret gode legater. Først fik han støtte fra Herlufsholm og i de sidste år kommunetetet, der dengang var på 32 kr. om måneden hvad der nogenlunde svarede til halvdelen af en fuldtids-beskæftiget arbejdsmands indkomst.⁸ I 1898 tog han embedseksamen i latin som hovedfag og med græsk og fransk som bifag og med karakteren 7/6, udmærkelse ville have krævet 7/2.

Kort efter bestået eksamen tog J.K. Larsen på en længere studie- eller måske rettere udviklingsrejse til Spanien, Portugal, Italien og Frankrig. Rejsen blev økonomisk muliggjort gennem tilskud fra universitetet (400 kr.) og ved et særligt Herlufsholm-legat. Der var ikke knyttet bestemte studieformål til støtten, og

tiden blev især brugt til at udvikle den praktiske talefærdighed ikke mindst i spansk samt til besøg på kunstsamlinger og ved fortidsminder. I det hele havde det karakteren af en dannelsesrejse, der langt op i årene – også efter flere andre udenlandsrejser – stod i et forklaret skær.⁹ Det fortælles, at Larsens lærer, professor Nyrop, senere skulle have sagt, at hans spanske udtale vedblev at være præget af spanske pensionatpiger; endnu næsten fyrré år efter yndede rektor i øvrigt med begejstring at tale til os om de spanske pensionatpiger!

Efter hjemkomsten begyndte J.K. Larsens tid som gymnasielærer og ægtemand. Sin hustru – Julie, f. 1872 – havde Larsen truffet i et selskab, hvor han under en panteleg blev »dømt« til at kysse hende, og siden fortsatte med det; de blev kærestere, eller forlovede, allerede i 1892. Først i 1900 var økonomien stærk nok til ægteskab; de boede i mange år på Blegdamsvej.¹⁰

I disse år tjente Larsen til livets opretholdelse ved at undervise på københavnske gymnasier. En kort overgang var det Schneekloths Skole, men derefter blev det fra 1900 H. Adlers Fællesskole og fra 1905 tillige Ingrid Jespersens pigeskole. Fra 1900 havde han desuden aftenundervisning på Købmandsskolen i fransk og spansk. Hans fag i gymnasieskolerne var latin, græsk, oldtidskundskab og fransk; på Ingrid Jespersens skole havde han også oldnordisk. Fra alle skoler tales om hans faglige dygtighed, humor og elskværdige omgangsform. Tillige fremhæves hans ro, myndighed og sjældne evner til på fornøjelig måde at vække elevernes iver og interesse.¹¹

Uden tvivl har ånden i de to dengang private gymnasieskoler (bortset fra Metropolitanskolen var alle københavnske gymnasier private indtil 1918) yderligere underbygget Larsens frie skoletanker. Begge skoler var kendt for deres

liberale holdning og for deres fornyelse af undervisningen hen mod en løsnen af den gamle terperi-form. Hanna Adlers skole var bemærkelsesværdig ved at være den første byskole, der havde fællesundervisning af piger og drenge; det var også bevidst små skoler med 200-300 elever for at sikre det gode og tætte samarbejde mellem lærere og elever. Det var på Ingrid Jespersens skole, J.K. Larsen mødte den skik, at skolens leder hver morgen modtog eleverne med et håndtryk.¹²

I disse år samlede J.K. Larsen ofte de ældre elever i sit hjem om aftenen. Der var almindeligt selskabeligt samvær, men også samtaler om emner uden for skolernes fagkreds.¹³

Det har været travle år. Foruden skoleundervisningen gav Larsen også privattimer; økonomien har givetvis ofte været noget anstrengt.¹⁴

Trods skolearbejdet fik Larsen tid til andet, og yderligere var han fra 1905 en kærlig familiefader med en lyslokket og glad datter.¹⁵ Et glimt af livet på denne tid bliver givet i et brev hjem til fru Larsen fra en fodtur i Sønderjylland i 1906 – det er tydeligt, at Larsen har trængt til en ferie.¹⁶ Han taler om, at han ligger »ganske nøgen kun iført forlovelsesring og regnkappe« og daser.

»I en sådan situation, hvor hele organismen er mør, men i hvile og uden mindste smerte eller ildebefindende, bliver hele ens åndelige habitus mere spændstig end ellers.«

Han går i seng ved 8-9 tiden og står op ved 5-6 tiden. Hans daglige ture var på 4-5 mil, men han skriver dog, at han nok må opgive at vandre fra Åbenrå til Køge, hvor den lille familie ferierede: *»Jeg må til Køge så tidligt, at jeg får et par uger dér til at arbejde med oldnordisk«.*

I disse år – 1907 – udgav J.K. Larsen sin »Latinsk lærebog«, der ikke salgsmæssigt blev nogen succes. Til gengæld giver den et klart indtryk af hans pædagogiske ideer og af, at han

Julie og J.K. Larsen omkring 1900. Hun i elegant kjole med skulderstykke og ærmer i blondestof og med lang urkæde; han i diplomat og med pincenez.

i sin holdning til undervisningens formål og indhold var langt forud for tidens almindelige synspunkter. Den var på linie med de anskuelser, der i 1890'erne havde gjort sig gældende hos de mere avancerede pædagoger i græsk: en større vægt på indholdet end på formen.¹⁷ I J.K. Larsens bog, der var inspireret af en engelsk lærebog, var indholdet dirigeret af, at teksterne foruden at give en indførelse i sproget på samme tid skulle afspejle livet i Rom med hensyntagen til både de materielle forhold og til samfundsstruktur, familieliv og statsstyre. Teksterne var sammenhængende, ikke fritstående eksempler. Som noget helt nyt var bogen forsynet med farvebilleder.

»Latinsk lærebog« står i tekstaffdelingen på linie med de synspunkter, der først trængte frem efter 2. verdenskrig. Dette er utvivlsomt en af hovedforklaringerne på, at den ikke kunne klare sig over for Kr. Mikkelsens lærebog, der kom i 1878 og fra århundredskiftet og frem til vore dage har været altdominerende. Den havde den store fordel, at den i teksterne i meget høj grad var opbygget med en bestandig hensyntagen til fremadskridende indlæring af grammatikken. Dertil kommer, at der fra den tid, den vandt frem, lå en selvforstærkende virkning i, at netop den kendte lærerne, havde selv lært efter den. Yderligere må nok føjes til, at undervisningen i latin for begyndere ofte blev varetaget af folk, der ikke havde latin som fag, og så var det lettere at bruge den bog, de selv havde lært efter. På Marselisborg blev Larsens bog benyttet i hele hans rektortid, og det var op til 2. verdenskrig stadig muligt at få den. Også det understreger, at den ikke slog an.¹⁸

Det gjorde heller ikke J.K. Larsens næste bog, disputatsen »Studier over oldspanske konjunktiver. Historisk syntaktiske undersøgelser på grundlag af tekster fra 13.-14. århundrede«, der kom i 1910. Endnu i 1930'erne uddelte J.K.

Larsen frieksemplarer til interesserede. For os i gymnasiet var allerede bogens titel et vidnesbyrd om fjern videnskab. Senere har alene titlen hos ikke-filologer nærmest været opfattet som en vittighed.

Det var og er ikke tilfældet. Titlen adskiller sig såmænd ikke fra andre af datidens sprogvidenskabelige afhandlinger. Disputatsen fra Larsens samtidige og gode ven Kr. Sandfeldhed »Rumænske studier. Infinitiv og udtrykkene derfor i rumænsk og balkansprogene« (1900), og den ene af hans lærere, Kristoffer Nyrop, havde i 1886 kaldt sin disputats »Adjektivernes kønsbøjning i de romanske sprog«, mens en anden lærer, Vilh. Thomsen i 1869 havde vundet graden på »Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske«.

J.K. Larsen skrev sin disputats på et par år. Den er – efter nutidens forhold inden for humaniora – ikke stor, 134 tætrykte sider med en lille skrift. Den er heller ikke så fast i systematikken som i dag, og navnlig mangler den en egentlig, sammenfattende konklusion. Set med vor tids øjne er det også påfaldende, at den mangler et fremmedsproget resumé; men dette blev der først åbnet mulighed for i disputatsreglerne af 1921, indtil da måtte der kun benyttes dansk eller latin.¹⁹

Disputatsen behandlede – trods titlen! – et ret centralt emne inden for romansk filologi: i hvor høj grad og hvornår skete der væsentlige ændringer i de romanske sprog i forhold til latinen. En fastlæggelse af dette var af almen sprogteoretisk interesse og kunne »praktisk« tjene til at bestemme tilblivelsestidspunkterne for de mange anonyme spanske skrifter fra midlalderen.

Ved forsvaret den 27. september 1910 var der idel ros og anerkendelse. Opponenten var Vilh. Thomsen og Kr. Sandfeld; ingen opponerede fra auditoriet, og hele handlingen blev afviklet

på et par timer.²⁰ Gamle elever vil genkende den senere rektor, når det i et af avisreferaterne hedder:

»Præses havde øjensynlig på forhånd en fornemmelse af, at hans stilling var velbefæstet. Han imødegik med robust sikkerhed og stundom med en veltilfreds latter de angreb – eller rettere indvendinger – der rettedes mod ham.«

Der var ikke mange tilhørere. Foruden de universitetslærere, som var der på embeds vegne, var J.K. Larsens fader og morbroder til stede; og så var der efter Politiken *»kun en halv snes indtagende damer i overgangsalderen – vistnok doktorandens elever fra frk. Adlers skole«*. I dag taler man næppe om, at gymnasiepig er i overgangsalderen.

Disputatsen blev ikke indledningen til en universitetskarriere. Dengang var der kun to muligheder: et docentur eller et professorat; helt sjældent kunne der oprettes et ekstraordinært docentur eller professorat. Konstellationerne var, at der kun var et professorat i romansk. Det var siden 1894 besat med Kristoffer Nyrop, der allerede før 1910 var ved at blive blind, men overraskende alligevel var i stand til at bestride sit embede helt til 1928 og fortsat både forske og undervise. Kr. Sandfeld var blevet docent i 1905 (fra 1914 professor ekstraordinarius); muligvis havde J.K. Larsen regnet med, at Nyrop måtte tage sin afsked, men alle måtte efterhånden erkende, at han trods det svigtende syn kunne klare sine forpligtelser, og under disse omstændigheder var mulighederne lukket.

Hvornår Nyrops sygdom var så fremskreden, at J.K. Larsen erkendte de lukkede muligheder, ved vi ikke. Han fortsatte i hvert fald sit videnskabelige arbejde, nu samlet omkring studiet af provençalsk. Studiet af dette sprog, der på afgørende punkter adskiller sig fra sproget i det nordlige Frankrig, der tidligt blev fransk

rigssprog, havde i nogle årtier optaget filologer og også Kristoffer Nyrop. Ved at være et rent romansk sprog af betydelig ælddom årets problemer nær det oldspanske, som havde været disputatsens emne.

Med støtte fra universitetet og Carlsbergfondet rejste J.K. Larsen i august-november 1911 til Provence. Han lærte at tale sproget, han foretog lange biblioteksstudier i den særlige provençalske litteratur og traf sammen med ledende mænd inden for félibrebevægelsen, der stræbte efter at skabe en stærk, selvstændig bevidsthed om deres kultur og særlige sprog og for at få provençalsk anerkendt som et officielt sprog. J.K. Larsen var nok interesseret i provençalsk som sprog, men stod meget kritisk over for bevægelsens ideologi, som han fandt urealistisk, og han satte ikke dens digtning højt, en undtagelse var dog naturligvis Nobel-pristageren Frédéric Mistral og nogle få andre.²¹

Efter hjemkomsten holdt han på universitetet i fire semestre forelæsninger over provençalsk sprog og litteratur, men dernæst blev det også, indtil han efter at have trukket sig tilbage skrev sin store bog om den nyprovençalske renaissance.²²

Skolearbejdet blev genoptaget. Ved siden af undervisningen arbejdede han med nye bøger for skolen. I 1912 kom oversættelse af Sophokles' Elektra (2. oplag 1931); sprogligt har oversættelsen været forholdsvis problemfri, men originalens versemål er fulgt nøje, og det har uden tvivl taget en betydelig tid, når originalen skulle rammes. Trods de bundne muligheder i ordvalg er det gjort elegant og let, roget arkaiserende og alligevel let opfattelig.

Tre år senere, i 1915, fulgte en ny bog beregnet for gymnasiets ældste klasser. Under titlen *»Fra den romerske republiks opløsnings-tid«* var samlet uddrag af Ciceros taler og breve samt et par stykker fra Sallust. Bogen er for-

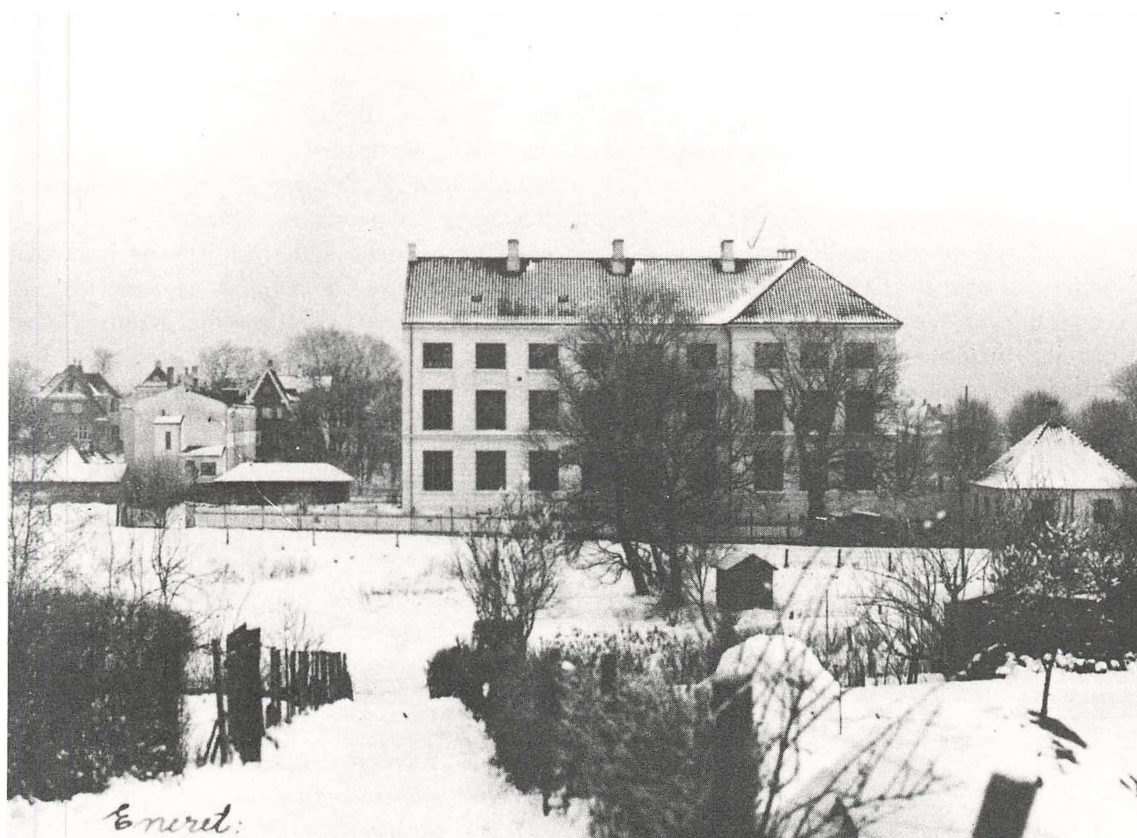
synet med en indledning og med noter; den er i stilen i højere grad intens og knap, end Larsen ellers skrev i disse år. De hastige og voldsomme begivenheder under afsløringen af Catilina har åbenbart også i stilen revet J.K. Larsen med. I hvor høj grad bogen blev brugt vides ikke; på Marselisborg blev den efter bogfortegnelsen i årsberetningerne benyttet nogle gange først i 1920'erne, men ellers brugte man her, også J.K. Larsen selv, nogle Teubnerudgaver af Cicero.

Højt eksamensresultat, disputats, skolebøger, estimeret og respekteret lærer og deltagelse i den offentlige debat om undervisningsspørgsmål gav dr.phil. J.K. Larsen en fremskudt position.²³ Dertil kom åbenbart et jernhelbred, og

det er et plus – også for en rektor. I 1916 blev J.K. Larsen rektor på Marselisborg.

Marselisborg fuldstændige højere Almenskole var blevet oprettet i 1898 som en privat skole under navnet »Marselisborg Kostskole og Lærde Skole«. Den havde kostgængere og elever, der kom udefra, og havde et fuldstændigt skoleforløb fra 1. forberedelsesklasse, som det hed dengang, og frem til studentereksamen. Året 1930 blev de sidste elever optaget i forsikolen; men da havde den allerede fra 1916 været en kommunal skole. Det havde nemlig vist sig, at det ikke var økonomisk muligt at drive skolen som privatejet, og kostafdelingen

REAKTION OG FRISIND

*Marselisborg Skole 1917.
Til venstre den gamle skole fra 1899 med rektorboligen. Selve hovedbygningen og pedelboligen er fra 1904. I baggrunden de første villae på Marselisvej; villaerne på Birketinget, Tårnbækvej og Gentoftevej er endnu ikke kommet til.*

var blevet nedlagt allerede i 1908. Med kommunens overtagelse fratrådte den tidligere ejer og rektor, og stillingen blev opslået ledig.

Allerede inden ansøgningsfristens udløb havde skoledirektøren, Chr. Buur, underhånden »lovet« forstanderen på Jelling Seminarium, Henning Skat Rørdam, at han nok skulle sørge for, at Rørdam blev indstillet som nr. 1.²⁴ Sådan gik det da også; der kom 16 ansøgninger, og både skolekommission og skoleudvalg indstillede til byrådet 5; men pegede på, at man ville sætte pris på, at Skat Rørdam blev udnævnt. I byrådet kom det til en skarp debat. Lærer Moustén mente, at Skat Rørdam ikke var kvalificeret, et af sine indlæg – ordene faldt i et lukket byrådsmøde – sluttede han med: »Den almindelige mening var vist, at Skat Rørdam var meget stor på det, uagtet han kun havde en meget lille forstand.«²⁵ Det endte imidlertid med, at indstillingen blev vedtaget; et forslag om, at indstillingen skulle være sideordnet, blev nedstemt af 10 mod 5 medlemmer.

Nu gik sagen i ministeriet. Også her var der problemer. Først erklærede undervisningsinspektøren, at Skat Rørdam var aldeles ukvalificeret, og det var departementschefen enig i, og ministeren tiltrådte dette. Departementet begyndte sin indstilling med, at det ganske vist ville være en fordel for Jelling Seminarium, om Skat Rørdam kom væk, men –. På samme tid indkom protester fra gymnasielærernes organisationer: Skat Rørdam, der var teolog, opfyldte end ikke de formelle krav. Det endte med, at en embedsmand i ministeriet blev bemyndiget til underhånden at meddele Skat Rørdam, at man ikke ville indstille ham til kongen, hvorefter seminarieforstanderen skrev, at han trak sin ansøgning tilbage. Nu skulle autoriteterne i Århus udtale sig på ny, og denne gang indstillede man J.K. Larsen som nr. 1.

Så blev der knas i ministeriet. Undervis-

ningsinspektøren indstillede en anden til departementet. Ikke at Larsen var ukvalificeret, men den anden var ældre og havde en højere anciennitet, yderligere var han så ualmindelig velkvalificeret. Det førte departementschefen frem for ministeren; men denne ville følge Århus (at Larsen var nevø af en ministerkollega behøver således ikke at have spillet ind). Han henviste dels til Larsens høje eksamen og de fine udtalelser fra hans skoler, dels til en udtalelse fra rektor Hude på Frederiksborg Stats-skole, og J.K. Larsen blev 19. august 1916 udnævnt.²⁶

Den nye rektor har næppe kunnet træde i funktion fra dag til dag. I begyndelsen af september er han dog i gang med at indrette sig i Århus i rektorboligen, der også rummede skolelokaler og en lejlighed, der blev lejet ud af kommunen.²⁷ I breve til hustruen skriver J.K. Larsen om problemerne med istandsættelse af boligen, valg af tapeter, flytning af en dør, høkassens placering, knagerækkens konstruktion, »uf, jeg bliver idiot«, hedder det om alle de praktiske arrangementer. Og så er hans kone vistnok kommet til at skrive deres »lille« hjem: »Du må brøle mig ikke tale om vort lille hjem. Det bliver skam et ganske respektabelt hjem!«

Der er også spekulationer over de fremtidige brændselsudgifter. Til nyindretningen er der åbenbart kommet hjælp fra mårbrøderen (landbrugsminister Kristjan Pederesen), og det hele skal nok gå:

»Kr. P. har været særdeles imødekommende, og jeg mener så nok, vi tager de fine sovemøbler, men så skal du splintre mig også lade være med at hyle foreløbig, selv om frk. Kragh (husholderske hos familien) f.ex. skulle trække et par høns til vands af og til, og selv om du må se flittigt efter alting. Der komme vel engang bedre tider med skikkelige priser, og når jeg så stiger i gage, må vi komme til at sidde ganske godt i det, ikke?»

Bare ikke hænge med ørerne ... Spare må vi selv., jeg sparer også. Drikker ikke en eneste whisky eller bajer.»

Krigsårenes dyrtid og omkostningerne ved at flytte har åbenbart tyngt hårdt på budgettet. I det første lange brev er der næsten intet om selve skolen, dog bemærkes, at Larsen nu er begyndt at gå rundt og høre på lærerne i klasserne. »I.g. er rædselsfuld. Der synes Gudme at have oprykket alt det værste snaus«. Åbenbart har forgængereren, Olaf Gudme, taget så mange elever som muligt for at stive den private skoles økonomi af.²⁸

Det var i det hele travle dage, viser næste brev. Han måtte udarbejde budgetter for nyan-skaffelser af skolemateriel, et beløb på 7.000 kr. til naturfag er han selv meget imponeret af, forhandle med flyttefirmaet, bestille nyt tøj, bestille indbinding af private bøger – valg af betræk på puffer i soveværelset måtte dog vente til fru en selv kom. Lørdag aften havde han været til møde i gymnasieforeningen Marselis fra 8 til 11; det »forløb udmærket. Jeg talte tre gange og blev selvfølgelig ærbødigt takket for min interesse, tilstedeværelse osv.«. En sangtime havde han også overværet, læreren havde selv bedt ham komme:

»Det hele gik fornøjeligt og sikkert. Vi stredes bl.a. om melodien til »Den store mester«, hvor han foretrækker Hartmanns. Den anden kendte han ikke. Så sang jeg den, jeg kendte, og eleverne faldt i med, da de også altid havde sunget den. Kan du tænke dig rektor synge for midt i en forsamling af en snes herrer og damer i gymnasiet. Det var ikke uden charme, men en gammeldags rektor fra c. 1850 havde næppe kunnet gøre det«.

Situationen kendes fra årtier frem. Rektor yndede uvarslet at overtage undervisningen. Endnu i 1938 er det i en naturfagstime, at læreren pludselig har fået forfald, og rektor selv gik ind til »klima og plantebælter«. Det blev til Spaniens hede og kulde, Italiens subtropiske

vækster, og vi var fulde af beundring for den medrivende fremstilling. Selvfølgelig blev forbindelsen med humaniora ikke glemt: vi fik udenad (det kunne han også!) Kennst du das Land, wo die Zitronen blühn?. Og med en af rektors talrige associationer vendte han sig mod Mogens, der havde armen i bind, da han kom til Goethes linie: »Was hat man dir, du armes Kind, gethan?«.

Scenen er igen efteråret 1916. Den nye rektor har i en månedstid gjort sig kendt med skolen, og 19. oktober indsættes han officielt i sit embede; samtidigt højtideligholdes kommunens overtagelse af skolen. De talrige honoratiores var mødt, klædt til lejligheden, i hvert fald havde skoledirektøren jaket på, og J.K. Larsen var elegant i diplomatfrakke med stor kunstnersløjfe. Han takkede for den elskværdighed, han var blevet mødt med af kolleger og elever. »De sidste var bedre end deres rygte«. I sin tale understregede J.K. Larsen stærkt, at skolen måtte virke ud fra de resultater, der var nået gennem de sidste årtiers større forståelse for, hvad der rørte sig i barnesjælen og under stadig hensyn til barnets betingelser på de forskellige alderstrin. Der høres næsten et ekko fra Ellen Keys bog »Barnets århundrede« fra 1900.²⁹

Efter få år kom der styr på skolen. Uden at gå over til stram disciplin blev mange unoder fjernet. Den skik, at eleverne tog fri, som de selv lystede, ophørte. Nu blev det ikke mere tolereret, at en dreng blev væk, fordi han skulle ud at købe høns med sin far, eller når en anden skulle være med til at lede en kvægtransport til marked; nu skulle man også møde til tiden, at chaufføren ikke var ledig på rette tidspunkt blev ikke godtaget som undskyldning. Optagelsesprøverne blev også strengere.³⁰ I det hele kom der mere respekt om skolens arbejde.

I de næste 23 år stod J.K. Larsen for eleverne

først og fremmest som læreren. Forholdet til lærerkollegiet, til skolemyndighederne og forældrekrederen mærkede børnene og de unge ikke meget til.

Det er J.K. Larsen som lærer, man vender tilbage til, når tidligere elever mødes. Hans samlede ugentlige timetal var naturligvis ikke stort, 12-14 timer. Fagene var fransk, latin og oldtidskundskab samt undertiden oldnordisk; det skete, at han tog religion i 4. mellem for at danne sig et indtryk af elever, der skulle i gymnasiet, ligesom han stræbte efter at tage timer i i.g. for selv at lære de elever at kende, der var kommet udefra.

Som lærer virkede J.K. Larsen først og fremmest ved sin autoritet, oplagthed og vitalitet.³¹ Disse egenskaber var usvækkede til det sidste, også efter at J.K. Larsen i 1936-37 var blevet ramt af en alvorlig øjensygdom (nethindeløsning), der trods gentagne operationer gjorde ham blind på det ene øje.

Undervisningen var grundlæggende præget af glæden ved at færdes blandt børn og unge. Som en yngre kollega udtrykker det: Det var en glæde for tilskueren at se rektor færdes blandt de mindre og de alleryngste, ikke mindst da skolen havde egen grundskole. Han var

»en børneven. Intelligens og lærdom mødtes i rektors personlighed med noget primitivt, der i ordets reneste mening kunne nævnes troskyldigt. På denne troskyld beroede rektors til det sidste usvækkede glæde ved at færdes blandt børn og unge. Den føjede sig nemt ind i hans åndelige verden og indgik her en enhed med hans humanistiske livsindstilling, der gjorde det lettere for ham at forstå end at fordømme«.

I undervisningen måtte den rigtige tekstforståelse naturligvis sikres – ikke mindst er det i sprogundervisningen nødvendigt – men ellers brugte J.K. Larsen kun nødtigt egentlig overhøring af den enkelte elev (de senere så yndede skriftlige prøver i fag som historie og dansk var

ham en vederstyggelighed!). I latin fik eleverne heller ikke anbefalet en trykt grammatik; men den gamle filolog meddelte den forrødne form-lære og syntaks mundtligt.³²

Undervisningen lå givetvis i mange tilfælde over gymnasiastens niveau. Ingen forstod det nok rigtigt, når rektor under gennemgangen af Hektors afsked med Andromache sammenlignede Homers tekst med Schillers tolkning i »Hektors Abschied«, som han oplæste på tysk for elever, der kun havde lært sproget i to år; alligevel sidder det fast mere end halvtreds år efter med Hektors afslutningsserklæring: »Hektors Liebe stirbt im Lehte nicht!«. Det kneb måske også ind imellem med at følge de sammenlignende sprogvidenskabelige iagttagelser. Det kunne eksempelvis nok være lidt svært at holde rede på den uddybende forklaring af brugen af patronymika med tilhørende metronymika. Vi hørte om Peleides, dvs. søn af Peleus = Achilleus, og gik derefter over til russisk -vitsch, -ona samt videre til nygræsk -polos (smlg. dansk fø!), keltisk O' osv. for at ende ved, at man i Sønderjylland kunne skelne dansk eller frisisk afstamning på Petersen eller Peters som slægtsnavn. Måske overflødig og betydningsløst; men gav det alligevel ikke lige så megen forståelse for sprog og kulturelle sammenhænge også senere i livet som kendskabet til binominalformen (a + b)ⁿ?

Noget lignende gælder også de mange anekdoter for ikke at sige brandere, vitser eller ordspil. For eksempel da vi kom til det sted i Herodot, hvor Histiaios med en slave sender et hemmeligt budskab til Aristagoras i Milet. Budskabet var skjult ved, at det var tatoveret i slavens hovedbund, efter at hovedet var blevet raget, og håret derefter vokset ud igen. Her føjede rektor med et skævt smil til: det er derfra vi har udtrykket, det er i »nød'en« man skal kende sine venner. Formentlig en plathed, der

er arvet gennem generationer af græsklærere og har tjent som en art mnemoteknisk hjælpemiddel.

Forbindelsen med eleverne standsede ikke med skoletimerne. I 3.g. fik de i 1920'rne og i 1930'rnas første år den besked:

»Ja, nu kan De selv vælge, mine damer og herrer, om De foretrækker spansk, italiensk eller provençalsk; en gennemgang af Rolandskvadet på oldfransk ... lidt tjekkisk eller arabisk kan jeg også ... men jeg synes i alt fald, vi skal have lidt konkret at samles om«.

Dette var indledningen til en indbydelse til at komme hver 14. dag i rektorboligen. Her blev der talt om det konkrete, der var almindelig samtale og »herrerne« fik en lille cigar, og der

var et beskedent traktement.³³ Dette hørte sammen med ikke sjældne foredrag i klubben »Marselis« og selvdigtede og selvfremførte prologer og epiloger ved skolefesterne med til billedet af en medlevende rektor.

Rektors interesse for eleverne standsede ikke med skolen. J.K. Larsen havde selv i de første studieår nydt godt af legater fra Herlufsholm, og tilsvarende fik nyudklækkede studenter fra andre skoler, i hvert fald de heldige og særlig dygtige af dem, legater i de første år. De gamle latinskoler havde i årenes løb opsamlet ikke helt små legatsummer, en ny skole som Marselisborg havde ikke legater, og som systemet med den offentlige støtte – fra kommunitetet –

Rektor i en 1.g. i 1920'rne. Drengenes påklædning fra matrostøj til jakkesæt giver indtryk af større aldersspredning end virkeligheden var. Den varierede et til to år.

var organiseret, var det ikke muligt at få støtte før et stykke ind i studiet. I 1922 foreslog J.K. Larsen imidlertid, at Århus kommune forsøgte at bøde på dette.

Han fandt, skrev han, det naturligt, at Århus kommune trådte til. Skolen var ganske blottet for den slags stipendier, som eleverne ved de fleste andre skoler kunne gøre sig håb om at få. Byen burde hjælpe elever med fremragende anlæg for videregående akademisk uddannelse gennem de første og bekostelige år. Det ville også kunne få pædagogisk betydning for skolens arbejde, når der var håb om denne belønning for flid og dygtighed. For

»selv om studentereksamen i mange tilfælde forøger chancerne for at komme frem i stillinger i det praktiske liv, er det dog ofte meget tvivlsomt, om det er hensigtsmæssigt og forsvarligt at gå tre år i gymnasiet for derefter at søge beskæftigelse på et kontor eller i en fabrik, hvor realeksamen eller præliminæreksamen er tilstrækkelig og hensigtsmæssigere, for så vidt der spares to af de kostbare ungdomsår«.

Byrådet gik ind på J.K. Larsens forslag og bevilgede tre studenter et beløb på 60 kr. mdl. i to år. I sin indstilling fremhævede budgetudvalget, at ved fremtidige stipendietildelinger skulle det være afgørende, om studenterne havde opnået udmærkelse enten til eksamen eller i årskaracter, endelig skulle der pålægges de studerende *»en moralsk forpligtelse til at tilbagebetale stipendierne, når de opnår så vellønnede stillinger, at de bliver i stand til en sådan tilbagebetaling«.*³⁴

Hvad der også hører med, men mere skjult i billedets skyggeparti, er hans indgriben på andre områder. Mens andre rektorer – f.eks. på Ordrup gymnasium, »en oase af liberalisme« – endnu i 1950'erne bortviste piger, det var »gået galt« for, eller i hvert fald bad dem træde ud af skolen, skete dette ikke hos J.K. Larsen.³⁵ Det lykkedes ham at arrangere sagen diskret, så

pigen blev på skolen og fik sin eksamen. Det var også ham, der i 1938, da den verdenspolitiske situation spidsede til, og den nazistiske propaganda i Danmark blev mere påtrængende i sin antisemitisme, uden nærmere forklaring en dag bad en elev komme hjem til sig efter skoletiden sammen med sin far. Med den karakteristiske drejen af doktorringen (denne drejen kom ofte, når situationen var usædvanlig) forklarede han, at han jo kendte eleverne »afstamning« (den slags talte man ellers ikke om, fordi man ikke skænkede det nogen tanke). Under de og de forhold, der kunne komme, havde han en bekendt i England, der havde lovet at tage sig af den unge mand. Rektor overensværede vel situationen, men havde altså tænkt:

Mens vi således har mange vidnesbyrd om rektor og eleverne, mangler de, når det gælder lærerne. Intet tyder på, at der var problemer. I flere års jævnlige samvær med nogle af lærerne, efter at J.K. Larsen havde forladt skolen og var død, kom der ikke sjældent bemærkninger om den gamle rektor; men de opholdt sig mere ved små anekdoter om hans facon og adfærd. Gennemgående var også en pointering af hans loyalitet og af hans frisind over for andre ansueller. Dertil en understregning af, at han, når det kneb, gik ind for kollegernes sag. Derimod er der ikke vidnesbyrd om nogen nærmere kontakt med lærerne uden for skolen.

Bortset fra affæren i 1935 (se ovenfor s. 16) forekom der kun få sager i J.K. Larsens tid. En lærer havde skrevet et fornærmende brev til den franske konseilspræsident Georges Clemenceau (der kom en klage fra gesandtskabet), en anden havde offentligt i uafbalancerede vendinger klaget over de slette opvarmningsforhold på skolen (han tog dem som et udtryk for akademikerhad hos myndighederne!), en moder sendte en klage over, at datteren på 15 år

havde fået nogle kraftige lussinger; sidst: en lærer havde indviklet sig i slagsmål med elever.³⁶ I alle disse sager udtalte rektor sig udglattende og forstående, men skred ind over for lærerne og bragte ro, samtidigt med at han over for myndighederne erkendte de fejl, der var begået. I det sidste tilfælde måtte han dog slutelig foranledige en afskedigelse, da det blev klart, at den pågældende lærer var uheldelig nervesvækket.

Netop hans loyale optræden blev fremhævet i »Gymnasieskolen«s nekrolog.³⁷ Her omtales også hans bestræbelser for over for skolemynighederne at værne om lærerrådets frihed til at ordne de pædagogiske forhold i overensstem-

melse med dets anskuelser. I dette forhold som i andre var der i nogle år ikke den bedste forståelse mellem skoleudvalget og rektor. Selv om J.K. Larsen efter nogles opfattelse ikke var nogen smidig forhandler, må det dog i det samme også siges, at skoleudvalgsformanden 1933-37 – forretningsfører Vald. Petersen – bestandig var i strid med kommunens lærere og søgte at styre skolerne stramt og hårdhændet ud over det, der var en udvalgsformands naturlige funktion.³⁸

Hvor gik rektor hen, når skoletiden var slut? Han gik over i rektorboligen, hvor han uden tvivl har glædet sig over sine stuer, der var

REAKTION OG FRISIND

Rektorparret i dagligstuen en forårsdag omkring 1930. De var i 60'erne, og hjemmet er præget af tidens solide stil for ældre ægtepar. Billederne er fotogravurer af ældre mestre, traditionelle naturstykker plus et enkelt motiv fra København, formentlig af Paul Fischer.

præget af solid borgerlighed fra omkring 1. verdenskrig. Flere af møblerne faldt i øjnene i kraft af smagfuldt mahogni med intarsia af lysere træ i klassiske mønstre; en del af møblerne er nu hos datteren, oberstinde Elli Topp. Der var ikke spræl af nogen art i udstyr og indretning; der var mange bøger, men ikke i overvældende omfang for en lærd mand. Bogsamlingens indhold kan vi kun have en fornemmelse af i en vis udstrækning. Efter J.K. Larsens død holdtes auktion over bøgerne; men han var da flyttet to gange og kan have skilt sig af med nogle bøger; ydermere kan nogle af bøgerne være blevet tilbageholdt eller foræret væk. På auktionen var der 1.515 bind plus »1 kasse bøger«. Samlingen omfattede især antikkens sprog og litteratur samt filologi, naturligvis især fransk, provençalsk, spansk, portugisisk og mindre sprog som katalansk, finsk, slavisk, nygræsk, esperanto, rumænsk; til dette kom en hel del historie og filosofi samt ældre klassisk skønlitteratur.³⁹

Kommet hjem har dagene vel gået med fortsatte, men langsomme og lejlighedsvis studier over provençalsk – det viser den senere bog (se s. 34). Men der var også mange andre interesser, som skulle plejes – og så har man vel skullet passiare om fru Larsens interesser, der især samlede sig om kirkeligt arbejde dels i Sct. Pauls sogns menighedsråd, dels inden for Kirkeligt Centrum, hvor hun i mange år sad i bestyrelsen. Først og fremmest var hun dog engageret i socialt støttearbejde i Sydslesvig og organiserede i hele Århusperioden en omfattende indsats gennem en række komiteer.⁴⁰ Rektorparret har selvfølgelig også haft skolen at tale om – i nød og betryk tog Julie Larsen, der havde gået på seminarium, timer i de mindre klasser. Om nogen egentlig større selskabelighed i hjemmet foreligger der ikke vidnesbyrd.

Derimod er der vidnesbyrd om rektor Lar-

sens aktiviteter på mange andre områder; han har ikke efter skoledagen siddet passivt hen. I fortsættelse af skolearbejdet lå, at han fra 1923 til 1945 var censor i fransk ved Københavns Universitet, senere også i Århus. Da Aarhus Universitet begyndte, var han straks fra starten med som lærer (senere lektor) i græsk og privatdocent i romansk filologi; græskundervisningen fortsatte han med til 1939.⁴¹ Det var også naturligt, at J.K. Larsen var blandt de 20 videnskabsmænd inden for humaniora, der i 1933 i Århus stiftede Humanistisk Samfund som et lille lokalt Videnskabernes Selskab. Ud over emner inden for filologien holdt han her foredrag om »Dantes kilder«.⁴²

Skole, universitet og videnskab alene gjorde ikke J.K. Larsen til en kendt mand i byen. Han markerede sig også i det politiske liv, selv om han aldrig indtog nogen fremskudt politisk post. Efter systemskiftet i 1901 forlod J.K. Larsen det Venstre, han var vokset op i. Nogen egentlig forklaring giver han ikke, men taler om, at partiet blev for grovkornet i sin agitation, og partiets forbindelse til datidens socialdemokrati var ham imod, det var for aggressivt; han stemte altid konservativt, siger han.⁴³ Sådanne forklaringer er ofte meget generaliserende; en kendsgerning er i hvert fald, at han i rektortiden havde et tæt og godt samarbejde med byens socialdemokrater, bortset fra en enkelt (se ovenfor s. 29). Skal man dømme efter det, der kan ses udefra, var hans konservatisme i det væsentligste befæstet i hans stærke nationalfølelse.

Politisk manifesterede J.K. Larsen sig første gang under genforeningstiden 1919-20. Han var 20. december 1919 ordfører for en 12-mands deputation af repræsentanter for landmandsforeningerne og en række nationale organisationer, der i et foretræde for kong Christian X udtrykte, at ministeriet Zahles sønderjyske po-

litik havde skabt utryghed, og at der derfor burde udskrives valg. For offentligheden indgik henvendelsen i det stormløb, der udløste påskekrisen 1920.⁴⁴ Hvordan J.K. Larsen havde fået denne fremskudte position vides ikke; på landsplan synes han ellers ikke at have taget del i disse års politik.

Netop kampen om grænsedragningen efter Tysklands nederlag havde bragt grev Bent Holstein frem i offentligheden. Han var en energisk fortaler for en grænse så langt mod syd som muligt og havde på fredskongressen virket, skjult og åbent, for dette. I Århus, hvor man hos de konservative manglede en kandidat, fik man øje på Bent Holstein, han indvilgede og

blev valgt.

Bent Holstein var fremmed i byen. Han var jurist af uddannelse, havde gjort tjeneste ved gesandtskaberne i Paris, Stockholm og Berlin samt hjemme i Udenrigsministeriet.⁴⁵ Opstillingen i Århus var betinget af hans sønderjyske politik, og kredsen holdt fast ved ham til 1931, selv om han gang på gang kom i modsætning til partiet, navnlig på dets krisepolitik, og blev ekskluderet. Det førte endog med sig, at Århusforeningen en overgang var ekskluderet af partiet.

J.K. Larsen fulgte ham i tykt og tyndt. I 1920 deltog han endog i vælgermøder som stiller for Holstein, men hans akademiske debatform

REAKTION OG FRISIND

*Rektor i herreværelset med slippers.
Noget uden for det øvrige er lampen
med de ægyptiserede katte.*

gjorde sig ikke i de mere robuste forsamlinger.⁴⁶ I 1931 skiltes konservatismen og Holstein, og samtidig forlod Larsen den lokale bestyrelse, men ikke partiet.⁴⁷

Forbindelsen med Holstein ophørte ikke, og familierne traf af og til sammen. Holstein gled fra 1935 over til nazisterne og skrev i Fædrelandet; i 1945 døde han af lungebetændelse under interneringen.

Politik blev efter 1930'erne ikke drøftet i deres brevveksling.⁴⁸ Senere, da Larsen var flyttet til Ordrup, leverede Holstein brænde til ham og sendte ham også i 1941 en af sine nazistiske pjecer om »Demokratiets synderegister«. I sin tak kom J.K. Larsen ikke ind på indholdet, veg udenom; han vil gerne tale med ham om den, når han har læst den grundigere! Dog deler han Holsteins uvilje mod vore ledende mænd. Men, skriver han, han har noget svært ved

»at dele Deres tillidsfulde sympati over for moderne Deuschtum, og jeg er lidt ilde tilpas, når danske mænd taler altfor højt om vore tyske »brødre«. Svenskerne kan vi godt kalde brødre. Nordmænd og islændere vel også«.

Videre hedder det:

»En meget nær tilslutning til Tyskland kan blive farlig, dels på grund af det nære naboskab, dels på grund af den tyske mentalitet«.

Efter J.K. Larsens korte og lidet aktive politiske indsats fortsatte han foreningsarbejdet: Kunstforeningen, Alliance Française, Danmarks Samfundets overbestyrelse, Sønderjysk Forening og i Dansk-spansk Forening. Til den sidste forening skrev han i 1935 en komedie på spansk »Amas de Ilaves« (Husbestyrelser), der med stor succes blev opført med ham selv i hovedrollen som den efterstræbte enkemand.⁴⁹

Det spanske stykke var ikke J.K. Larsens første forsøg som dramatiker. I 1926 indsendte han to skuespil til Det kgl. Teater efter først at have prøvet ved både Århus Teater og Dagmar-teatret, der dog ikke turde stole på scene-

held. I et brev til Det kgl. Teaters censor, professor Hans Brix, skriver Larsen, at begge direktører »påstod, at mine stykker havde visse fortrin, som måske kunne friste Det kgl. Teater til at vove forsøget«.⁵⁰ J.K. Larsen ville nu afvente Brix' sagkyndige dom, og så overveje om han burde standse sin produktion. »At skrive komedier til fornøjelse for venner og bekendte og skrivebordsskuffe bliver dog i længden utilfredsstillende«. Stykkerne blev ikke antaget, og det samme gjaldt oversættelsen af »Elektra«, der var blevet indsendt omtrent samtidigt.⁵¹

Forkastelsen var ikke motiveret; det skete aldrig. Dette kan Hans Brix eventuelt have gjort i et privatbrev, men der er i det hele taget ikke i J.K. Larsens privatarkiv bevaret modtagne breve, derimod er de to manuskripter bevaret. Stykkerne, Elses Fødselsdag og Ungdomsvenner, er af forskellig karat; de foregår i »bedre« middelstandshjem i nutiden, men er uden egentlig indre spænding, er forudseelige i deres forløb og virker mere som situationsbilleder end som udviklingsskildringer, ligesom de heller ikke er samlet om faste ideer, i det hele nærmest underholdende salonstykker.

Det mislykkede stormløb mod teatret slog ikke J.K. Larsen ud. Han talte frit om, at han ikke havde været heldig i den henseende. Endnu i 1938 opførte han hjemme i stuerne scener fra sine stykker for elever, han havde budt til en af sine små sammenkomster.

Det vides også, at han skrev flere børnebøger. Om de blev udgivet, vides til gengæld ikke; det var ikke usædvanligt, at børnebøger, navnlig skrevet af »prominente« personer, udkom under pseudonym. Til gengæld vides, at han også skrev en roman om livet i akademiske kredse omkring århundredskiftet; men, som J.K. Larsen sagde: »De bæster til forlæggere vil ikke ha' bogen, for der står jo intet i den om natpotter, charmerende bagdele og det som værre er«.⁵²

Netop i 1938 begyndte J.K. Larsen at tænke på sin afgang. Som han den 28. december 1938 skrev til Bent Holstein, så følte han sig ikke særlig affældig, men dog, at ungdommens spændstighed var på retur. Han følte sig heller ikke overbevist om, at han kunne gå tilstrækkeligt ind for de reformer, der var på vej inden for skolevæsenet.

Planerne om at forlade skolen blev til virkelighed. Med skoleårets udgang 1939 sluttede de 23 år ved Marselisborg Skole. Ved dimissionsfesten den 23. juni tog J.K. Larsen afsked med lærere, elever, forældre og myndigheder. Han blev hyldet, der holdtes fest, og rektor selv talte glad om sit liv med Marselisborg, og aviserne skrev store artikler om hans indsats på skolen og i byen.⁵³ I sommerens løb flyttede han til en mindre villa, han havde købt i Charlottenlund; han gav den navnet Marselis.

Pensionisttilværelsen blev ikke stille og kontemplativ. Han måtte kæmpe med nyindretning af huset og mod kulde, brændselsmangel samt ikke mindst de hastigt voksende forsyningsvanskeligheder på tobaksfronten. »Jeg filosoferer bedst over æstetiske og politiske og andre fænomener ved en lang pipe tobak på gammeldags studentikos maner«.⁵⁴

Det nye liv gik imidlertid ikke alene med at save brænde, ryge tobak og filosofere. Han havde jævnlige forbindelser til gamle elever, og fester blev stablet på benene, når han som censor besøgte byen eller havde runde dage. Dette var naturligvis kun sjældne, men glade højdepunkter.⁵⁵ J.K. Larsen passede sine provençalske studier og fulgte levende med i de kulturelle strømninger og debatter. Da skribenten Chr. Reventlow i 1940 udgav sin Er Kaj Munk »dansk åndslivs høvding«? fulgte en hidsig debat; ikke mindst da dr. Hakon Stangerup rykkede ud. I den konservative Nationaltidende,

hvor han var kulturelredaktør, vendte han sig skarpt mod Reventlows nedgøren af Munk. Både Munks ideer og hans dramaer gjorde Stangerup til den store fornyelse, der ville bære Danmark fremad.

J.K. Larsen kastede sig med stor voldsomhed ud i debatten om Munk. Ikke mindst reducerede han Munk som tænker og dertil kom en stærk afstandtagen fra digterpræstens platheder og uelegante eller plumpe bevægelser på de erotiske skildrings mark. Debatten ebbede ud med, at Stangerup opfordrede J.K. Larsen til at bevise, at Kaj Munk var en dårlig dramatiker.

Denne handske tog han op, og i foråret og sommeren skrev han bogen »Kaj Munk som dramatiker«, der udkom i oktober 1941.⁵⁶ Den var mere ligefrem i stilen, end Larsens tidligere bøger; det er tydeligt, at hans stil er blevet mere moderne. Bogen, der er på 154 sider, er en påpegen af, at Munk ofte udsmykker sin digtning med »lummer, fortættet, raffineret liderlighed« – det forargede Larsen som så mange andre – først og fremmest er det dog en kritisk analyse af Munks dramaer, der er hovedsagen.

J.K. Larsen reducerer ikke alt hos Kaj Munk. Snarere finder han det frem, der viser det poetiske, det dramatiske talent og hans frodige fantasi. Men han kritiserer dramaernes ofte bristende logik og mangel på respekt for de vedtagne »tekniske regler«, den mangel må en digter have ind imellem, men ikke når det fører til en svækkelse af stykkets styrke. Bogen er mere afbalanceret end dagbladsartiklerne, sigtet er også et andet. Læserne af analyserne ville klart have forstået, at det ikke var dramaerne som læsestykker, der bragte Kaj Munk succes. Det var opførelsen, udstyret og de effektfulde emner, der sammen med en sans for dramatisk placering i offentligheden fik Stangerup til at sige, at Kaj Munk er »det førende navn i

moderne dansk åndsliv, det sikreste pant på en fremtid for dette åndsliv ...« Eftertiden har vist, at det var J.K. Larsens vurdering, der lå nærmere nutidens dom.

Kaj Munk var et aktuelt emne i tiden, Larsens bog var velskrevet og let tilgængelig – den er nok gået rimeligt. Det var sikkert ikke tilfældet med hans næste bog fra 1943: Nyprovençalsk Renaissance. Félibrigens forudsætninger og tilblivelse, i hvert fald måtte den trykkes med støtte fra Carlsbergfondet. Bogen er på 287 fængslende sider. Emnet og titlen lokker ikke, men læserne holdes fast af friskheden, fortælleglæden og evnen til at karakterisere digtere og digte. Bogen giver som optakt de nødvendige sproglige forudsætninger for den provençalske renaissance i det 19. århundrede og gennemgår derefter bevægelsens hovedværker. Temaet lyder specielt og fremmedartet. Bogen har kun kaldt på de få, men både de og tilfældige læsere har glædet sig – gamle elever vil under læsningen kunne høre J.K. Larsen.

Bogen om Provence blev afslutningen på et langt livs stadige, men ofte afbrudte studium. J.K. Larsens initiativ og arbejdslyst var dog ikke afbrudt. Det blev for uoverkommeligt og besværligt at bo i villaen; de to flyttede i 1946 til en stuelejlighed på Islands Brygge i København. J.K. Larsen var blevet svagere af legeme, men skrev fortsat dagsaktuelle kommentarer og boganmeldelser, nu var han fastere knyttet til Kristeligt Dagblad, og det fortsatte han med til en ugestid før han døde den 12. november 1951.⁵⁷

Rektor J.K. Larsen var af ydre en markant og kendt skikkelse i Århus i mellemkrigstiden. For en del elever var han den første indførelse i

humanistisk videnskab, for mange det eneste møde med humaniora.

For alle elever var han tryghed, for eleverne blev han et eksempel på, at uanset skarpe standpunkter og fastholden ved grundelementer i det overleverede kan tolerance og forståelse over for andre være det bærende. Derfor satte han også i skolen udviklingen til frie mennesker på linje med kundskabernes vækst.

Denne lille historiske undersøgelse har vist, at en anden historiker, skoledirektør Hans Sejerholt havde ret, når han uden ydre anledning og ikke i en festtale i 1945 skrev til J.K. Larsen:

»Ved et besøg på Marselisborg Skole forleden opklaredes det, at det på søndag er 25 år siden, jeg lagde ud som lærer på Marselisborg.

Skønt der jo ikke blev noget jubilæum ud af det, føler jeg trang til i dagens anledning at sende Dem en hilsen og tak for det medarbejderskab, De på så god måde etablerede med den daværende unge mand. Forholdene har jo ført med sig, at jeg siden fik lejlighed til at se adskillige menneskers væsen og væremåde, takt og omdømme udfolde sig mere eller mindre gunstigt. Jeg har altid ment, at De kunne måle Dem med de bedste. Deres saglige, velafbalancerede holdning, Deres evne eller medfødte anlæg for aldrig i vurdering at blændes eller vildføres af personlig uvilje, Deres umiddelbare og hjertevarme glæde ved at færdes blandt eleverne og Deres ikke alene ubetingede villighed til at anerkende andres arbejde, men også direkte glæde ved at opmuntre og rose det, De fandt ros værd og navnlig Deres sikre blik for værdien af det uhåndgribelige: det på samme tid disciplinerede og dog menneskeligt nære forhold mellem elever og lærere – alt dette forstod jeg jo nok og var glad for i de unge år.

*Nu som halvældre vurderer jeg det højere end nogen sinde, og derfor sender jeg Dem i dag en hilsen med varm tak for de 10 år, jeg var knyttet til Marselisborg.»*⁵⁸

Om kilderne: foruden de i noterne anførte arkivalier, bøger og aviser bygger fremstillingen på samtaler med studenter fra Marselisborg rækkende fra J.K. Larsens datter, Elli Topp (stud. 1923) og spredt over perioden op til 1939; endvidere på samtaler i årenes løb med de nu afdøde lærere, lektorerne Sven Gundel, J.C. Madsen og A.P. Rossen. Om Marselisborg i almindelighed, se Sv. Lauge Jørgensen: Marselisborg Gymnasium 1898-1948. 1948.

Anvendte forkortelser: KB (Det kongelige Bibliotek), RA (Rigsarkivet), Skolesager (skoleårs-ordnede sager vedr. Marselisborg i Århus skolevæsenes arkiv, Erhvervsarkivet). Privatarkiv: private papirer hos fru Elli Topp; nu afleveret til Rigsarkivet.

I alle citater er retskrivningen normaliseret. – Alle billeder er i privateje.

1. Om matematikundervisningen: »ligger væsentligt under andre gymnasieskoler«, hovedlæreren i matematik magtede ikke lærebøgerne. Breve fra undervisningsinspektøren i Skolesager, 1938-39.
2. Skolesager 1935-36 er, når ikke andet anføres, benyttet til den følgende episode; jf. også bl.a. Demokraten 19. maj 1935.
3. Referat af translokationen i Aarhus Stiftstidende 2. juli 1935. Om forældremødet Aarhus Stiftst. 19. juni 1935, s. 1 og 2. Kritik af forældrenes holdning Demokraten 20. juni 1935. Det er bemærkelsesværdigt, at den højtstående kommunale embedsmand, stadsingeniøren, var formand for Forældreforeningen og formulerede standpunktet, støttet kraftigt af bl.a. landsretssagfører C. Holst-Knudsen.
4. Testimonium paupertatis af 2. juli 1896; privatarkivet. Oplysninger om opvæksten i selvbiografi i Festskrift uds. af Københavns Universitet, nov. 1910, s. 73f.
5. Interview med J.K.L. i Kristeligt Dagblad 16. marts 1944. Om Forchhammer Dansk biografisk Leksikon, VII, 1935. Brev til Erik Skram 11. januar 1903, NKS 4500, 4°, KB.
6. Privatarkivet. Der er også bevaret en latinsk version og en fransk stil fra 1890, begge på højt niveau (mg+, efter rettelserne at dømme).
7. Selvbiografien, se note 4.
8. Privatarkivet. Lønnen for en arbejdsmand: Jørgen Pedersen: Arbejdslønnen i Danmark under skiftende konjunkturer 1850-1913. 1930, s. 79ff.
9. RA. Ministeriet for Kirke- og Undervisning, 3. eksp.ktr. Ansøgninger fra forfattere, kunstnere, videnskabsmænd osv. 1848-1915. Alfabetisk ordnet.
10. Julie Larsen var datter af husejer og kontorist ved Det kgl. Teater C. Christensen. Om det første møde: oplysning fra Elli Topp. Forlovelsen: brev af 23. september 1911 til Julie Larsen, J.K.L. har »aldrig angret, hvad der skete hin aften for 19 år siden nede ved søen«.
11. Udtalelser som bilag til ansøgning om rektoratet, se note 26.
12. Kristeligt Dagblad 16. marts 1944.
13. Ansøgning om rektoratet, se note 26.
14. Brev over årene 1906-07 til Erik Skram. NKS 4500, 4°, KB.
15. Elli Larsen, født 4. dec. 1905, student fra Marselisborg 1923. I mange år fuldmægtig hos Rigspolitichefen; gift med oberst i det hollandsk-ostindiske lægekorps, cand. pharm. Vilhelm Topp (1882-1960). Bor i Charlottenlund.
16. Brev af 28. juli 1906. Privatarkivet.
17. Vagn Skovgaard-Petersen: Dannelse og demokrati. Fra latin- til højere almenskole. 1976, s. 161.
18. Lærebogens grammatik-afdeling var også på flere punkter ret svært tilgængelig og på et niveau, der lå højere end almindeligt. – Mikkelsens begynderbog kom først i 2. oplag i 1902, men derefter gik det rask; i 1970 kom 26. udg. Om nyere latinlæsebøger fra 1960'erne, O. Svanholt: Bøger og metoder i dansk fremmedsprogs undervisning. En historisk fremstilling. 1968, s. 225-27.
19. Fritze Smith: Doktordisputatsens historie. 1950, s. 111-113.
20. Referater 28. sept. i Dannebrog, Vort Land, Politiken, København, Nationaltidende, Dagbladet.
21. Se artikler af J.K.L. i Salmonsens (fra 1915ff), bl.a. Félibre, Frédéric Mistral, provençalsk. Breve fra opholdet i Provence i privatarkivet.
22. Forelæsningerne omtales i ansøgningen 25. juni 1916 om rektoratet, se note 26. I 1913 var J.K.L. i Berlin for at benytte det righoldige bibliotek der til provençalske studier. Brev af 16. juli 1913 i privatarkivet.
23. Oplyses i ansøgningen om rektoratet.
24. Buurs erindringer i Århus stifts årbøger, bd. 72. 1986, s. 15.
25. Århus byråds forhandlinger, B, 1916-17, s. 89-92.
26. Hele sagen om rektoratet i Undervisningsministeriets arkiv i RA, skdp. 1916/1946 og 1916 P 186. Buur fortæller i sine erindringer, at hans kasserede indstilling svækkede hans stilling alvorligt i byrådet.
27. Den første tid på Marselisborg: breve af 5. og 17. sept. 1916 i privatarkiv samt erindringer i Aarhus Stiftst. 20. aug. 1941.

28. Af 1.g.'erne fra 1916 blev kun 6 studenter, mod de foregående års studentertal på 12-15. Lauge Jørgensen, 87 og 103; og den private skoles dårlige økonomi s. 28 ff.
29. Referat af højtideligheden i Aarhus Stiftst. 19. okt. 1916.
30. J.K. Larsen i Aarhus Stiftstid. 20. aug. 1941.
31. Skildringen af J.K.L. som lærer bygger på eget indtryk og samtaler med ældre elever. Dette er i forbløffende grad samstemmende med Eva Hemmer Hansen i Vagn Dybdahl (red.): Ung i Århus. 1964, s. 216 f., Victor Ehlers i Ib Gejl (red.): Skoler og skolegang i Århus 1930-1970. 1978, s. 276 f., Aksel Christensen i »Marselianeren« 1943, nr. 2, s. 3 og 1946, nr. 2, s. 2 f., citatet er fra Hans Sejerholts afskedstale til J.K.L. i 1939, trykt i Meddelelser om Marselisborg Skole 1939-40. 1940, s. 3 f.
32. Efter Larsens afgang indførtes på skolen Valdemar Nielsens latinske grammatik. Skolesager 1939-40.
33. Kristeligt Dagblad 16. marts 1944, Marselianeren 1943, nr. 2, s. 3.
34. Skolesager 1922-23; Århus byråds forhandlinger 1922-23, A, s. 97f. Systemet fortsatte; af en opgørelse fra 14. sept. 1934 (Skolesager 1933-34) fremgår, at indtil da havde i alt 23 fået stipendium, hvoraf de 3 havde begyndt tilbagebetalingen.
35. Jf. Paul Hammerich: Fred og nye farer. En Danmarks krønike, I. 1976, s. 166 ff.
36. Skolesager, forsk. år.
37. »Gymnasieskolen« 1951, s. 616 f.
38. Henrik Fode i Ib Gejl (red.): Skoler og skolegang. 1978, s. 287.
39. Trykt katalog 1952 fra »Det Hee'ske auktionshus«, s. 23-30; auktionen indbragte 3.350 kr. Katalog og opgørelse i privatarkivet.
40. Bl.a. Århus Amtstidende 7. august 1939.
41. Andreas Blinkenberg: Århus Universitet 1928-1953. 1953, s. 26, 71 og 101.
42. Gustav Albeck (red.): Humanister i Jylland. 1959, s. 337 og 343 f.
43. Kristeligt Dagblad 16. marts 1944.
44. Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920. 1968, s. 59 f.
45. Om Bent Holstein se Dansk biografisk Leksikon, 3. udg., bd. VI (1980), s. 513 ff.
46. Hans Rishøj: Århus i krisetider. 1980, s. 29; sml. Larsen-Ledet: Mit livs karrussel, VIII. 1955, s. 108 f., hvor Larsen-Ledet skildrer, hvordan han som sædvanligt klarer det hele.
47. J.K.L. og den konservative vælgerforening i Henry A. Robæk og Lars P. Gammelgaard (red.): Århus-konservatismen 100 år. 1973, s. 168, 172, 180, 183, 185, 189 og 299.
48. Breve i Bent Holsteins privatarkiv, RA.
49. Aarhus Stiftst. 8. dec. 1935, Demokraten 8. dec. 1935, Jyllandsposten s.d., Aarhus Amtstid. s.d. Manuskriptet synes ikke bevaret. I Stiftstid.s referat hedder det bl.a.: »Det lille kvikke stykke rummede en række replikker, der gjorde stor lykke. Det gik kvikt over scenen navnlig godt spillet af rektor Larsen, der var både vittig og morsom som en spansk udgave af sit kendte jeg«.
50. Brev af 16. april 1925 til Hans Brix. NKS 2662, I, 2°, KB.
51. RA. Det kgl. Teater, nr. 1392. Indsendte stykker, 1925-26, nr. 80, 91 og 92.
52. Marselianeren, nov. 1951, s. 2.
53. Aarhus Stiftstid. 23. og 24. juni 1939.
54. Om besværlighederne som pensionist i breve til Bent Holstein af 22. aug. 1939, 29. jan., 17. marts og 28. juli 1941. J.K. Larsen taler (men klager ikke) også om sin indskrænkede økonomi. Pensionen var 6.720 kr., mens lønnen havde været 9.891 kr. Skolesager 1939-40.
55. Aarhus Stiftst. 25. jan. 1942, Demokraten 24. marts, Stiftstid. 25. marts og Jyllands-Posten og Stiftstid. 26. marts 1944.
56. Om Kaj Munk-debatten dels selve Larsens bog, dels Richardt Gandrup i Aarhus Stiftst. 22. okt. 1941 og Hakon Stangerup i Nationaltidende s.d.
57. Marselianeren nov. 1951, Kristeligt Dagblad 13. nov. 1951. Begravelsen den 18. nov. er refereret i Aarhus Stiftst. 19. nov. 1951. Julie Larsen overlevede sin mand indtil 1965, nekrolog i Aarhus Stiftst. 25. febr. 1965.
58. Privatarkivet.

Rektor på sin 70 års dag. I baggrunden Otto C.s tegnede portræt.

BRØDRENE ØLSGAARD

– kendte og ukendte

Af Annegrete Dybdahl

Sidst på sommeren i 1884 forlod den 20-årige bondesøn Jens sit barndomshjem, gården Ølsgaard i Hygum, få kilometer nord for Jelling. Han var den ældste af gårdejer Rasmus Pedersens seks sønner.¹ Han kom langt omkring i Europa, før han i 1958 døde på Mallorca, 94 år gammel. I første omgang gik turen kun til Jelling, hvor han begyndte på seminariet og siden tog afgangseksamen. Han arvede ikke fædrengården, som skik ellers var, og tre af de andre sønner blev heller ikke ved landbruget; de forlod også hjemmet og slog sig ned i og ved Århus, hvor de med forskelligt held – og forskelligt talent – satte sine spor i byens kunstliv. Kun de to sidste sønner tog sig af landbruget, i hvert fald i nogle år. Også faderen forlod på sine gamle dage hjemstavnen, og i 1898 finder vi ham som husejer i Høegh-Guldbergs Gade i Århus.

Her havde Jens Ølsgaard (1864-1958) slået sig ned efter sin lærereksamen, var blevet time-lærer ved Århus Kommune i 1887 og tillige året efter tegnelærer på Teknisk Skole. Selv havde han ikke modtaget nogen videregående uddannelse i disse fag, og det varede nogle år – om end ikke mange – før det blev klart både for ham selv og andre, at han ikke blot var en almindelig amatør, der kunne vejlede børn og unge.² Han fik adskillige henvendelser om kunstneriske opgaver, og han manglede heller ikke selv hverken inspirationer eller initiativ. I 1907 forlod han undervisningen efter 20 år ved Århus Skolevæsen, hvor han fra 1889 havde været fast

ansat som tegne- og sanglærer, først på Paradisgades Skole, siden på Ny Munkegades. Han havde flere musiske talenter, og hans gode sangstemme førte ham til stillingen som alterdegn ved Århus Domkirke. Fem år senere, i 1912, forlod han også Teknisk Skole, og i 1914, da han var 50 år gammel, kom det endelige brud med den borgerlige tilværelse, som han til sidst må have følt som en spændetrøje, de mange forskellige gøremål til trods.

Han ville nu bryde alle broer af, som det hedder om mennesker, der vil prøve noget helt nyt, ville – sagt med nutidens sprog – realisere sig selv. Han forlod sit ægteskab. Han havde i en snes år været gift med en lærerinde, Noline f. Kjær. Han forlod en 17-årig datter, Sigrid, som det dog på længere sigt lykkedes ham at holde en vis form for kontakt med.

Først rejste han til Paris, og her blev han »lukket inde« af Den første Verdenskrig, men det blev alligevel nogle gode, frodige og givende år for ham. Selv om han færdedes i kunstnerkredse, hvor store malere som f.eks. Picasso og Braque gav tonen og stilen an, lod han sig dog ikke påvirke meget af de nye strømninger; kun impressionismen smittede ham. Han fastholdt sin gamle udtryksform i de omhyggeligt udarbejdede tegninger og akvareller. Nogen himmelstormer med revolutionerende tanker var han ikke, dertil rakte hans talent ikke, men han var meget flittig. Alene af Paris' kvarterer malede og tegnede han et par hundrede motiver, som byudviklingen forlængst har gjort til

Jens Ølsgaard i sit atelier. Det kan være fra de år (1901-1907), hvor han boede i Villa Frem på Aldersrovej, men det kan også være fra Nørre Allé 52, hvor han havde to etager i sine sidste Århus-år. Han er ikke just klædt, som vi forestiller os en kunstner i arbejde, men tiden er jo også en anden. Hele opstillingen af malerierne virker lidt kunstig, måske er fotografiet arrangeret for tilfældet. Lokalhistorisk Samling.

historie.

Under sit ophold i Paris giftede han sig i januar 1918 med en norsk kvinde, Louise Seehusen Olsen. Med hende levede han både lykkeligt og begivenhedsrigt, men barnløst. Da krigen sluttede, brød de op og rejste i de kommende år rundt i Europa og slog sig ned, hvor de havde lyst, frie og uden forpligtelser, som de var. Kigger man efter i kataloger fra de få udstillinger, han har haft herhjemme, kan man følge dem: Rom, Ischia, Assisi, St. Tropez, Cannes, Rouen, Ile de France, Toledo og Norge. Alle steder havde Jens Ølsgaard farver og blyanter fremme.³

I 1931, da Ølsgaard var 67 år, kom de til Mallorca, og her fandt de et blivende sted. De blev ganske vist udvist under Den spanske Borgerkrig (1936-1939), hvorved de mistede næsten alt, og det varede fem år, før de fik lov at komme tilbage. De opholdt sig i perioder hos venner, dels i Syden, dels i Danmark, en over-

gang var de hos Ølsgaards datter, som var gift og bosat i Thisted.⁴ De fastholdt dog ønsket om at vende tilbage til Mallorca, og til sidst lykkedes det da også. De havde deres eget hus i bjergene oppe over Palma og levede lykkeligt der, indtil Louise døde et par år før Jens. De bevarede kontakten til Danmark og Norge gennem aviser og bøger, og hjemmets indretning bar også præg af, hvorfra de kom. Jens Ølsgaard arbejdede flittigt med tegninger og akvareller næsten lige til det sidste. Dengang var der ikke mange danske turister på Mallorca; men der kom ferierejsende fra mange andre lande til øen, og de tog Ølsgaards arbejder med hjem, så han tjente rimelig godt, hjulpet af indtægter fra de udstillinger, han havde herhjemme, både i Århus og København.

Først var Den spanske Borgerkrig og siden Den anden Verdenskrig dog hård ved økonomien. Salget til Mallorca-turister svandt bort. Der blev da i 1947 arrangeret en udstilling i

Denne akvarel med motiv fra Forum Romanum er en ud af mange tilsvarende, malet i Rom under et af Jens Ølsgaards mange ophold der. Det var akvareller som denne, der har hængt på Ny Munkegades Skole i mange år, han sendte hjem til udstilling og salg. I katalogerne kan priserne studeres: akvareller kostede f.eks. i 1941 50-250 kr., mens tegninger sjældent oversteg 100 kr.

Jugelsalen, Søndergade 15. Borgmester Svend Unmack Larsen, landsretssagfører Carl Holst-Knudsen og Peter Holm fra »Den gamle By« havde sat sig i spidsen for udstillingen og opfordrer i katalogets forord de besøgende til at købe »for at glæde en mand, hvem Århus i forvejen er megen tak skyldig«.⁵

Og hvad var så det, Århus skyldte Jens Ølsgaard?

Rent umiddelbart kan det måske nok for de fleste være svært i dag at se, hvad vi her i Århus skylder Jens Ølsgaard. For mange mennesker er han selv og hans arbejder totalt ukendte, de ved ikke, hvad han har udført, før han i 1914 forlod byen lige før Den første Verdenskrig. Men for sin samtid, fra han kom til Århus efter at have taget sin lærereksamen og lidt efter lidt blev fortrolig med byen, var han en realitet, en man regnede med, en slags altnuligmand, der kunne bruges til mange forskellige tegne- og maleopgaver.

En af hans første »officielle« opgaver er en kalligraferet, farvelagt adresse, hvortil han leverede to tuschlaverede tegninger med motiver fra byen. Denne adresse overrakte boghandler Jacob Zeuner, da han 2. oktober 1896 blev æresmedlem af Handels- og Kontoristforeningen.⁶ Den næste opfordring kan være kommet fra Århus Handelsstand, som fik lavet en udsmykket takadresse til den gamle Hans Broge. Inden århundredskiftet tegnede Ølsgaard et exlibris til det nye Statsbibliotek på Bispetofte, der blev indviet i 1902, og som hans broder, Elias, var med til at udsmykke med sine billedhugger-detajler.⁷

Helt fra sine første år i Århus gik han rundt i byen og tegnede huse, gader, torve og stræder, og mange af disse arbejder blev udgivet samlet i den bog, som i dag er en perle for lokalinteresserere; den går under navnet »Århus 1905«,

men den egentlige titel er »Århus, Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar«. Ølsgaards tegninger var oprindeligt bestilt til en anden bog, som ikke blev til noget, men så satte bogtrykker og boghandler Th. True gang i tingene og fik Ølsgaard til at henvende sig både til historikere og til andre tegnere, og det kom der en spændende bog ud af. Jens Ølsgaard har selv skrevet indledningen, der viser hans glæde over det færdige resultat.⁸ Her bringer han sin »ærbødige og bedste tak« til alle, der har bistået. Først og fremmest Th. True, men også industrihistorikeren Rasmus Berg, der både har skrevet om sin barndoms by og også har redigeret bogen. Andre forfattere nævnes: kunsthistorikeren Francis Beckett, en anerkendt dygtighed, statistikeren Adolph Jensen, der også var opvokset i Århus, og litteraten Julius Clausen. Ølsgaard er ikke ene om at have illustreret bogen. Der er gengivelser af malerier og akvareller af så kendte malere som Chr. Blache, E. Høegh-Guldberg og V. Dahlerup. Arbejder af Århusmaleren Peter Holm, ikke at forveksle med museumsmanden, gengives også, hvortil kommer adskillige fotos af fotograf T.S. Hermansen og maskinfabrikant L. Andersen. På bogens sidste otte sider nævnes – tæt trykt – en mængde abonnenter, der har støttet udgivelsen ved at forudbestille bogen. Den hører stadig hjemme i bogskabet i mange Århus-hjem, og Ølsgaards tegninger er fremdeles flittigt benyttet som illustrationer i bøger og aviser.

Det blev ikke hans eneste bog. Til forfatteren Richardt Gandrups bøger, bl.a. Det øde Land, Tomme Steder og Ørknens Hyl, som udkom på Albert Bayers Forlag her i byen, tegnede han dels reklamer for bøgerne, før de udkom, dels illustrerede han dem med omslagsvignetter, roser, tidsler og lignende i jugend-stil.⁹ Det var ganske kort, før han rejste bort, men også se-

Den gamle Toldbod på Aagade, tegnet af Jens Ølsgaard i 1893; tilføjet: fuldført i 1905. Det er da også i bogen »Århus 1905« vi finder denne gengivelse. Alle Ølsgaards tegninger i bogen er udført med samme omhu og sans for detaljen som dette romantiske stemningsbillede af Toldboden, som nu findes i »Den gamle By«.

neren kom der en bog under hans medvirken. I 1921 var han således i Danmark og opholdt sig en tid på Idagård syd for Slagelse; på bestilling af ejeren lavede Ølsgaard bogen »Idagaard«.¹⁰ Husene, skovene og egnen i det hele taget omkring denne gamle gård, der havde hørt under Antvorskov allerede før reformationen, er gengivet i en snes tegninger, nogle med akvareller som forlæg. Ølsgaard fortæller selv gårdens historie på et par sider.

Til Landsudstillingen i 1909 tegnede Ølsgaard en plakat, der blev trykt i 9.500 eksemplarer. Landsudstillingens arrangører havde udskrevet en konkurrence om en »slagkraftig« plakat, men alle indkomne forslag blev kasseret, og man henvendte sig da til Ølsgaard, som tegnede to plakater i løbet af 1908. Af disse blev den såkaldte Globeplakat hans store succes. Som det fremgår af navnet, er det vor klode, der er fremstillet, forsynet med 10 bånd, der alle mødes i Århus. På båndene står både

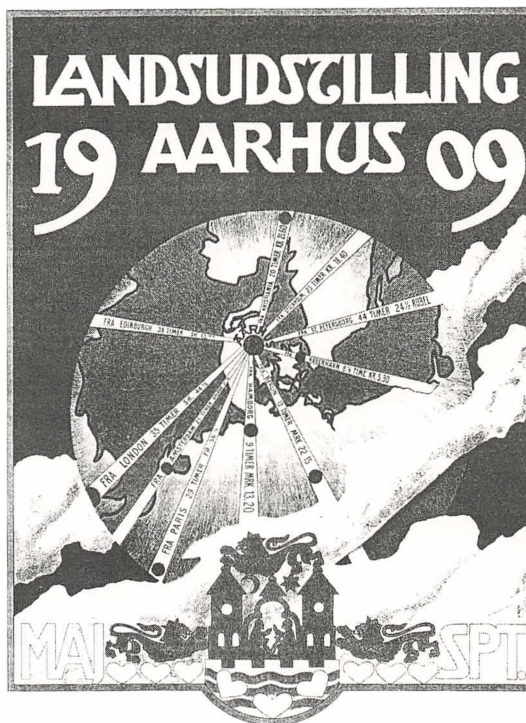
prisen og rejsens varighed fra det sted, hvorfra båndet udgår og frem til Århus, således fra London 36 timers rejse for 44½ sh. (= ca. 40 kr.). Plakaten blev som nævnt trykt i 9.500 eks. og med tekst på 12 sprog distribueret over hele Europa på banegårde, restaurationer, hoteller og andre steder, hvor mange mennesker færdedes. Den plakat, som Valdemar Andersen tegnede til Landsudstillingen, og som kaldtes hovedplakaten, viser Århus set ude fra havneindsejlingen. Den blev »kun« trykt i 8.373 eks., men er nok alligevel den, der huskes; den blev også trykt som mærkat og kunne derfor komme langt omkring og reklamere for udstillingen. Ølsgaard tegnede også illustrationer til udstillingens katalog.¹¹

Da Ølsgaard tegnede plakaterne til Landsudstillingen, havde han prøvet det før. Der er bevaret to andre plakater, den ene fra 1903, den anden fra 1905. Begge er tegnet til de dyrskuer, som Foreningen af jyske Landboforeninger

hyppigt arrangerede. I 1903 mødtes man i Skive, i 1905 i Horsens, og begge plakater har et panorama med byen set ude fra det omliggende land. Der står naturligvis det, der skal stå af oplysninger om skuet, men ellers ligner de ikke hinanden, bortset fra at plakaten fra 1903 har et idealbillede af en ko og en hest, plakaten fra Horsens har kun hesten. Plakaten fra 1903 er den, der virker lettest i komposition og farver. Bunden er lysegrøn og ellers oversået med mørkere grønne blade, hvor der er plads, mens Horsens-plakaten er tungere og mørkere, domineret af et træ med både stort rodnet og stor krone. Hesten er ligesom ophængt på træstammen på en rund brun medalje – motivet er taget fra Horsens' byvåben.¹²

I 1911 prøvede Ølsgaard noget andet: Musikernes fagforening, Aarhus Orkesterforening, henvendte sig til ham for at få et udkast til en foreningsfane. En sådan havde man aldrig haft, skønt foreningen var stiftet i 1884, og det hørte sig ellers til med en fane, men nu skulle det være. Jens Ølsgaard brugte de gamle danske lurer som motiv, det var jo nærliggende, når det var musikere, der skulle bruge den. Selve fanen blev fremstillet hos en af byens førende forretninger, Johs. Gjerulff på Store Torv. Fanen eksisterer endnu; men det gør Gjerulff ikke.¹³

Også efter i 1914 at have afbrudt denne travle Århus-tilværelse søgte Ølsgaard at bevare kontakten med byen. Med mellemrum sendte han som nævnt arbejder hjem til udstillinger – eller han kom selv med dem. Hans meget store produktion er enkeltvis eller i små partier spredt over mange lande. Han gjorde sig på sine gamle dage mange tanker om, hvad der skulle ske med hans billeder, når han selv gik bort. På Mallorca skulle de ikke blive, de skulle hjem.¹⁴ Derfor ligger »Den gamle By« nu inde med mere end hundrede pennetegninger, blyants-tegninger, akvareller og malerier, hvortil kom-

Til Landsudstillingen i 1909 ønskede komiteen en slagkraftig plakat, og det fik den. Med sine rene farver træder den skarpt og tydeligt frem og viser Århus som verdens centrum, i hvert fald fra maj til september 1909. Himlen er stærk blå, havet grønt, alt land gult og skyer og bogstaver hvide. Århus byvåben står i grønt omgivet af nogle af symbolerne fra det danske rigsvåben. I dag er det interessant at se teksterne på de hvide radier; meget er forandret: København-Århus koster 5,30 kr., og turen varer 8½ time. Fra St. Petersburg, nu Leningrad tager turen 44 timer og kan gøres for 24½ rubel (= ca. 47 kr.).

mer skitsebøger helt tilbage til århundredskiftet. Imellem disse er der arbejder, der rækker endnu længere tilbage, og det er ikke blot Århus-emner, men også billeder fra andre steder i Danmark. Egnen omkring Århus, Mols og i den anden retning helt til Himmelbjerget har Ølsgaard tegnet i sine første år i Århus, og fra hans sidste tid her er der tegninger også fra ture til Fyn, som han besøgte flere gange.

Denne samling er kommet til »Den gamle By« på forskellig måde. Århus Byråd købte i sin tid de tegninger, som blev brugt som illustrationer i bogen Århus 1905 for at støtte udgivelsen. Disse blev, endnu mens Ølsgaard levede, deponeret i »Den gamle By«. Selv sendte han forskelligt hjem til museet, før han døde, og han havde truffet aftale om, hvad der skulle ske med resten, et par hundrede arbejder af for-

skellig karakter. Således skulle hans datter, fru Sigrid Jepsen, have en væsentlig del af dem til disposition, mens hun levede. Desværre gik der ved nogle uheldige omstændigheder en hel del tabt under transporten fra Mallorca. Forsvindingsnummeret blev en politisag, men der kom ikke noget frem af den grund, så vidt det er muligt at følge sagen.¹⁵

Jens Ølsgaard døde i november 1958, og »Den gamle By« arrangerede straks en mindeudstilling ved nuværende museumsoverinspektør Gunner Rasmussen. En del af det udstillede modtog museet som en gave bagefter. Udstillingen åbnede lige før jul og omfattede først og fremmest de mange prospekter fra Ølsgaards Århus-år; men der var også enkelte arbejder fra hans unge år i hjemmet i Hygum og fra de sidste arbejdsår på Mallorca.¹⁶ Ved sin død havde han været borte i 44 år, og der var kun få tilbage, der huskede ham. En af dem skrev om ham i Aarhuus Stiftstidende: »Personlig var Jens Ølsgaard en meget indtagende mand. Hans smukke ydre forbandt sig med et stemningspræget gemt, og hans kunstnersind spillede på mange strenge. Han begejstredes let af det idylliske, det sødmefyldte, men han havde også følelse for det alvorligt betonedede, det vemodigt farvede; begge sider af livet fandt genklang i hans kunst.«¹⁷

Nu er det 75 år siden, han forlod byen, og hans navn er glemt. Uden lokalhistorisk eller nostalgisk interesse for Århus er der ikke nogen århusianere, der vil lade sig fange af hans fine grafiske udtryk i tegningerne eller af idyllen i hans akvareller med deres friske eller vemodige, blide farver. De mange skiftende opfattelser og idealer inden for kunsten, ikke blot siden den gang Ølsgaard virkede, har nok påvirket iagttageren mere end kunstneren på Mallorca.

I modsætning til sin ældre broder, Jens, fulgte Elias Ølsgaard (1873-1964) den slagne vej for en ung kunstner i slutningen af forrige århundrede.¹⁸ Efter at være vokset op ved landbruget hos sin far flyttede han i midten af 1890'erne til Århus, tilskyndet dels af de ældre brødre, der allerede boede her, dels af lysten til at uddanne sig. Han havde allerede som dreng skåret i træ; det gør så mange drenge, uden at de derfor driver det til noget på det felt, men Elias holdt fast ved sit. Et par vintre gik han på Teknisk Skole, samtidigt med at han arbejdede som modellerer for cementstøber, fabrikant Dalhoff-Larsen i Guldbergsgade 67, for at tjene til livets ophold.¹⁹ Her har han sikkert haft til opgave at bistå med at skabe de på den tid meget brugte udsmykninger på bygningerne.

I januar 1898 indstillede han sig til optagelse i Det kongelige Kunstakademis forberedelsesklasse.²⁰ Ansøgningen var vedlagt tre tegninger, de to var »skyggede« tegninger, den ene af en gipsafstøbning, den anden af et geometrisk legeme; den sidste tegning var en konturtegning af en vase. Ølsgaards arbejder blev bedømt af nogle af akademiets lærere, bl.a. malerne Fr. Vermehren, Julius Exner, Otto Bache og Frants Henningsen. Elias blev efter yderligere at have aflagt prøver i geometrisk tegning, projektionstegning og perspektivtegning optaget som betalende elev, men længere henne i uddannelsesforløbet blev undervisningen gratis. I tre vintre arbejdede Ølsgaard på sin uddannelse i København, og det blev indledningen til et langt og flittigt liv. Efter hans død i 1964 blev der således fra hans atelier solgt mere end 200 afstøbninger ved en auktion, og det var kun en del af hans produktion.

På akademiet fastholdt han trods opfordring til at fortsætte i malerklassen, især fra Vermehren, at han ville være billedhugger, og de sidste to vintre gik han derfor på Modelskolen for

Elias Ølsgaard i det atelier han havde, mens han boede i Mejlgade 36. Billedet er fra 1911 og viser Ølsgaard med flere buster på kavalletterne. Den fattige enke ses midt i billedet bag ham selv. Det hele gør et interimistisk indtryk med den stejle trappe, den store efeu til højre og gulobelægningen, der ser ud til at være grus. Måske er også dette atelier en tilbygning til hans bolig, som det store atelier senere blev det, da han og Voldborg flyttede til villaen ved Ris skov. (Lokalhistorisk Samling).

Billedhuggere. Herfra tog han afgangsprøve i maj 1900 efter Vilh. Bissens indstilling. Dermed forlod han, 27 år gammel, København og slog sig for resten af livet ned i Århus, kun afbrudt i de unge år af studierejser i Europa.

I Århus kom han straks i gang. Byens nye teater var ved at være færdigt under arkitekt Hack Kampmanns ledelse, og billedhugger K. Hansen-Reistrup, som synes altid at have været bagefter med sine aftaler, havde behov for hjælp til de sidste stukornamenter, så Ølsgaard fik straks sin chance. Arkitekt Kampmann, som byggede en del i Århus i de år, fik Elias Ølsgaard til at fortsætte på det nye Statsbibliotek – nu Erhvervsarkivet –, der blev indviet i 1902. Her var han med til at skabe den meget fine læsesal, der stadig står som et af de smukkeste rum i byen.²¹ Disse to opgaver blev indledningen til udsmykninger af mange – især måske – jyske byers monumentale bygninger: Marselisborg Slots stuklofter fik fugle, blomster og bladranker, den nye Frimurerloge²² fik bl.a. et stort vægre relief med klassisk motiv, også frontespicen skyldes Ølsgaard, Arbejdernes forsamlingsbygning²³ i Amaliegade, som frimurerne havde haft, indtil de fik den nye bygning i Christiansgade i 1908/09, fik på facaden to figurer i naturlig størrelse, en mand og en kvinde, der hver står med en lysende fakkell. Frontespicen på Marselisborg Hospital, der opførtes i 1909-1913, blev fyldt med en allegorisk fremstilling af sygdoms bekæmpelse.

Elias Ølsgaard kom også til at dekorere teatrene både i Horsens, Randers og Odense; i Skive og Aalborg havde man også bud efter ham, da der blev bygget nyt, og også i København fik han opgaver efter igen at have samarbejdet med Hack Kampmann og Hansen-Reistrup, denne gang om det nye Carlsberg Glyptotek. Inden disse mange og tidkrævende arbejder sluttede under Den første Verdens-

krig, havde han også lavet stukornamenter til banker i Randers, Aalborg, Skive, Silkeborg, Horsens og Odense. Som et supplement til de mange detaljerige dekorationer i kalkmørtel på lofter og vægge lavede han også kulørte glasmosaikker med fugle og blomster eller med et religiøst motiv som til kirkerne i Fredericia, Randers og Årslev.²⁴

I 1919 finder vi ham veletableret i en stor nyindkøbt villa på Dronning Margrethes Vej. I 1901 havde han giftet sig med Voldborg Appelt, en grundtvigsk højskolepige fra Mørke på Djursland. De levede barnløst sammen i et godt fællesskab. Hun hjalp ham med praktiske detaljer i hans arbejde, men var også selv aktiv. Et stort arbejde lagde hun i Århus-afdelingen af Kvindernes Fredsliga; hende var det, der ikke alene fik ideen til Dansk Kvindesamfunds bygning over for Vor Frue Kirke, men også fik den ført ud i livet.²⁵ Inden for Ensomme Gamles Vel og Domsognets menighedsarbejde virkede hun sammen med sin mand i mere end en menneskealder. Voldborg Ølsgaard døde i 1939, 62 år gammel, og herefter blev han mere og mere alene, som årene gik, ensom og isoleret; han havde aldrig haft megen kontakt med andre kunstnere, og hans arbejde lagde beslag på al hans tid.

Villaen på Dronning Margrethes Vej var i 45 år rammen om hans liv. Den blev omdøbt fra Flora til Pax, i overensstemmelse med parrets engagerede fredsarbejde. Kælderen blev udbygget, så Elias Ølsgaard dér fik et stort atelier med udgang til haven, lige op til Ris skov.²⁶ Nu er villaen blevet opdelt i flere lejligheder, og atelieret står tomt, ubenyttet.

Her nær huset ved indgangen til skoven lod kommunen i 1951 opstille et par hunde, der synes at vente på deres herre, før de løber ind i skoven. Samtidig opsattes ved Marienlund-indgangen en granitstele med tre ugler; begge

Trappegangen fra stueetagen ned til Ølsgaards tilbyggede atelier. Billedet er fra 1933, og den pompøse stil svarer til den efterhånden gode indtægt. På væggene henger nogle skitser til glasmalerier, og bag Ølsgaard står busten af Niels Steensen. I baggrunden anes hundene, der senere kom til at stå ved indgangen til Rís skov.

Lokalhistorisk Samling.

Den store variation i produktionen er illustreret i dette atelierbillede. Blandt arbejderne ses på de øverste hylder Sabroe-statuen og stiftprovst Lindhardt. Nedenunder borgmester Jakob Jensen og teaterdirektør Aage Garde. Den store skulptur af Pan ses midt i billedet. Lokahistorisk Samling.

monumenter er arbejder af Ølsgaard.²⁷

Ølsgaards livsarbejde faldt i to grupper; bestillingsarbejder og frie arbejder efter eget valg. Af disse to blev den første med årene mere og mere dominerende. Det er næsten symbolsk for hans videre liv, at en af hans afgangsgaver på billedhuggerskolen var en buste. Denne buste – af den nu helgenkronede læge og teolog Niels Steensen – vakte straks Vilh. Bissens begejstring; endnu før den var helt færdig, antog han den til Charlottenborgs udstilling i 1900. Dermed blev den en indledning dels til Ølsgaards tilbagevendende deltagelse på Charlottenborgs udstillinger, som med mellemrum fortsatte næsten frem til hans død, dels til en lang, meget lang række af buste og relieffer af kendte folk.²⁸ I dag står hans første buste i bronze i vinduet på Steno Apotek i København over for Frihedsstøtten. De senere buste findes spredt over hele landet. De står på steder, hvor de mennesker har virket, er født eller har haft særlig tilknytning. En anden genre er de mange gravsten med bronzerelieffer. Da han har lavet mere end et halvt hundrede, vil det føre for vidt at remse dem op, men det var mænd, der i alle mulige sammenhænge havde gjort en indsats i samfundet: politikere, foregangsmænd inden for landbrug, skolefolk af enhver slags, kendte videnskabsmænd og teologer. I flæng kan nævnes politikerne J.C. Christensen, Jens P. Justesen, P.P. Pinstrup, filosofen C.N. Starcke og teologen Emil Koch.²⁹

Nogle af hans Århus-arbejder skal dog omtales. Ølsgaard begyndte som nævnt sit Århus-arbejde på det nye teater på Bispetorvet. Herfra vedblev man at sende bud efter ham, når noget skulle gøres. I teatrets foyer står nu fire buste af de første direktører: fra Benjamin Pedersens fra 1910 (Charlottenborg 1910) over Aage Garde (Charlottenborg 1924) og Jacob Jacobsen frem til Erik Henning-Jensens, der

blev opstillet i 1949.³⁰ Skulle noget af stukarbejdet repareres, klarede Ølsgaard også det. Endnu da han var over 80 år, kravlede han rundt på stilladser og restaurerede loftudsmykningen.

Spredt på Nordre Kirkegård finder vi på gravsten adskillige bronzerelieffer af kendte Århus-folk, som ligger begravet her. Alene nogle af navnene er som kapitler i byens historie: etatsråd Chr. Filtenborg, redaktør og landstingsmand Harald Jensen, tømremester Chr. Withen og stiftsprovst Vincent Lindhardt, en af byens markante teologer, hvis buste Ølsgaard lavede i 1915, hvor den kom på Charlottenborg, 7 år før Lindhardts død.³¹

På Katedralskolen er læreren og digteren Olaf Hansen gengivet, og på Ny Munkegades Skole opsattes i 1945 bronzerelieffer af de to overlærere Knud Christensen og K.P. Kristensen, bekostet af gamle elever.³² Det samme gælder det solur, der blev opstillet i skolens have i 1953, også et arbejde af Elias Ølsgaard.

I Erhvervsarkivets læsesal, som før omtaltes som Statsbibliotekets, står nu en buste af borgmester Jacob Jensen; den stod tidligere i den nu ophørte Arbejdernes Produktionsforening, som Jacob Jensen var forretningsfører for, og den fulgte med, da arkivet blev overdraget Erhvervsarkivet. I »Den gamle By« afslørede i 1961 en buste af Peter Holm, museets grundlægger. Den stod først ved Helsingør Teater, men flyttedes senere ned i den lille have bag ved Borgmestergården.³³ Det blev den sidste buste, Ølsgaard lavede, og da var han næsten 90 år gammel, men stadig i stand til at lave noget godt. Selv sagde han om disse mange portrætter, at han var den tjener, der skulle give sandheden om personen, »uden lighed kun en løgn«; han havde altid bestræbt sig på, at »kunderne« skulle være tilfredse, når arbejdet var færdigt. Heri ligger måske noget af forklaringen på, at

han, ligesom broderen Jens i dag kun er kendt af få: han har ikke givet sig tid, og måske heller ikke haft talentet, til at følge med og bane sig nye veje for sin kunst ved eksperimenter, og derfor ikke skabt opmærksomhed omkring sin kunst og sin person. Heller ikke han var nogen himmelstormende rebel.

Om Elias Ølsgaard skriver forfatteren Richardt Gandrup, der i mange år var kunst anmelder ved Aarhus Stiftstidende, og som skrev både om Jens' og Elias' kunst gennem årene:

»Den gamle billedhugger har ikke brudt kunsten nye veje, aldrig givet sig problematikken i vold, men han har trofast og redeligt og ofte med lykkeligt indfald imødekommet det naturlige behov for kunstnerisk løftelse, som den mere differentierede og spekulativt eksperimenterende kunst forholder den brede befolkning.«

Richardt Gandrup, der kendte Elias Ølsgaard personligt, fortsætter:

»I den gode bevidsthed herom kan han søge sin alderdoms rene glæde.«³⁴

Alt var dog ikke relieffer og buster. Han havde leveret et relief til en sten på Peter Sabroes grav på Nordre Kirkegård, men en gruppe borgere sluttede sig sammen, fordi man ønskede et mere markant minde i byen om den kendte børneforkæmper, der døde så tidligt ved jernbaneulykken i Bramming. Tilslutningen hertil blev økonomisk så stor, at der både blev til oprettelse af et børnehjem i Skive og en statue af Sabroe, som i dag står på Østbanetorget, passeret dagligt af mange bilister, der ikke kigger på den og heller ikke ved, hvem der har lavet den. Komiteen udskrev en konkurrence, og den blev vundet af Elias, der havde opfyldt de krav, der var stillet: Sabroes energiske indsats for de små i samfundet, først og fremmest de forsømte børn, skulle fremgå af statuen. Det

gør den også: med en lille pige ved hånden er Peter Sabroe beslutsomt på vej frem.³⁵

I 1924 blev statuen afsløret i et lille anlæg på hjørnet af Sønder Allé og Park Allé lige op ad Søndre Kirkegård, midt i byens centrum. Da det imidlertid blev aktuelt med et nyt rådhus netop på dette sted, måtte statuen flyttes, og fra 1938 til 1973 stod den så foran Vennelystparkens østre indgang. Men også her kom den i vejen: den passede ikke rigtigt til det nye kunstmuseum, og nu står den som nævnt på Østbanetorv – hvem ved hvor længe? Af mange blev denne statue betragtet som et af Ølsgaards bedste arbejder; men sådan så han ikke selv på den. Hans yndlingsarbejde var »Den fattige enkes skærv«.³⁶ Den havde han lavet i gips i 1912, samme år var den udstillet på Charlottenborg, men derefter kom den til at stå i hans atelier helt til 1956. Da han tilbød Århus Domkirke skulpturen, sagde man nej tak, den passede ikke i stilen. Så forærede Ølsgaard den til Sct. Johannes Kirke på Trøjborg, og der står den nu i bronze ude i det fri foran kirken. Et andet eksemplar gav han til den kirke, han hørte til i sin barndom, Kollerup Kirke ved Jelling.

Når man er så produktiv og modtager så mange bestillinger, som Ølsgaard gjorde, vil der være opgaver, der »løber ud i sandet« eller giver mange ærgrelser. Efter Den første Verdenskrig var der forældrekredse, der ønskede et varigt minde om de unge danske mænd, der havde deltaget på allieret side og ikke vendte hjem. Ølsgaard blev opfordret til at lave et udkast, og det resulterede i et imponerende forslag til et mindesmærke med en mere end 20 m høj obelisk. Det var tanken, at det skulle opstilles i eller ved Rebild Naturpark, men det frabad Fredningsmyndighederne sig, bakkerne skulle bevares som et naturområde. Ølsgaard tegnede så et andet – og mindre – monument,

Elias Ølsgaard arbejder i 1924 på statuen af Peter Sabroe, der står på kavaletten i lille format. På bordet en model af den aldrig realiserede øbelisk over Den første Verdenskrigs danske faldne. Midt i billedet en afstøbning af hans yndlingsarbejde Den fattige enkes skærv. Lokalthistorisk Samling.

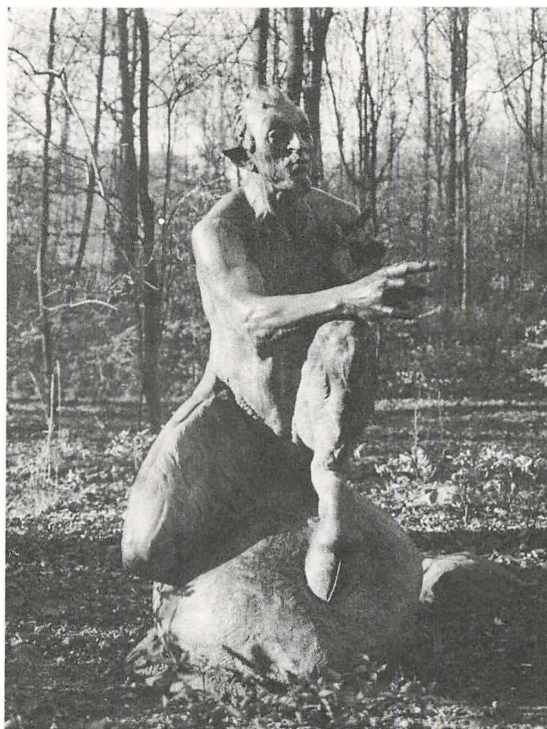
og man drøftede en placering i Århus, men heller ikke dette blev realiseret. Det viste sig nemlig, at monumentets pris langt ville overstige det indsamlede beløb, så planen blev skrinlagt.³⁷ Ølsgaard fik 4.000 kr. for arbejdet, resten af pengene gik til monumentet i Mindeparken i Århus, som blev indviet i 1934; men her havde en anden kunstner, Axel Poulsen, fået opgaven.

En anden plan måtte også opgives. Ølsgaard lavede et udkast til en mindebrønd for Chr. Jacobsen Drakenberg på opfordring af skibsprovianteringshandler Sophus E. Johnsen, som var en stor beundrer af Drakenberg; alene det, at han skulle være blevet 146 år, var jo imponerende.³⁸ Han døde her i byen i 1772, men det var ikke motivering nok: hele planen

og hyldesten vakte en storm af protester og skriverier om, hvor lidt han fortjente en sådan ære. Johnsen måtte opgive sin plan.

En tredje opgave må bestemt have givet Ølsgaard mange ærgrelser i slutningen af 1950'erne. For en gangs skyld var han trådt uden for sit sædvanlige emnevalg. Han havde lavet en troldegruppe, en mor med sine to børn, som alle iagttager et pindsvin med skræk og blandet interesse. Da trolde jo »af naturen« er grimme, disse er endda helt groteske, lignede skulpturen slet ikke hans hidtidige arbejder. Da Skanderborgs borgmester, Vilh. Dupont, imidlertid så den i atelieret, blev han begejstret for den og fik bryggeriet Ceres til at forære den til Skanderborg, og der står den stadig i Dyrehaven. Den vakte almindelig forargelse hos

Denne Pan, der lærer fuglene at synge, er måske det mest kendte af Elias Ølsgaards arbejder. Han er lavet i 1930'erne og blev i 1938 opstillet ved Kongevejen, synlig for alle skovgæster. Der er en holdning og fasthed over denne spændende og levende gud, der gør arbejdet til et af Ølsgaards bedste. Fuglen på Pan's finger er desværre slået af i de senere år.

mange i byen – det kunne umuligt være kunst, når den var så grim. De første år blev den stærkt ødelagt af vejr og vind, den var ikke i bronze, men i cement. Ølsgaard mente selv, at der var tale om hærværk, men det var det ikke, den forvitrede simpelthen og måtte gentagne gange repareres.³⁹

Når vi forlader den store gruppe af bestilte buster, relieffer og skulpturer til minde om kendte mennesker og begivenheder, kan det være svært at skelne, hvad der af resten har været bestillingsarbejder. Enhver har kunnet opsøge ham i hans atelier og dér se, hvad han havde stående i gips og så handle med ham om en mere »solid« udførelse i bronze, granit eller cement eller om en anden størrelse, end den han havde stående. Han lavede en del statuetter, de fyldte ikke så meget og kunne jo også købes for en forholdsvis billig penge. Måske er

det på denne måde han – for 40 kr. – solgte et relief af moder og barn til Hindholm Højskole i Fuglebjerg ved Sorø⁴⁰ eller en fresko af en Kristus-figur til det nye kapel på Vestre Kirkegård. Denne er senere blevet muret til, hvad der afstedkom flere foragede læserbreve i aviserne.⁴¹ Ved Kragelund Stadion, der blev indviet i 1936, blev der samtidigt afsløret en idrætsmand, en løber i bronze. I 1947, da Skåde Boldklub holdt 25 års jubilæum, afsløredes der på samme sted, men ved en anden indgang, en diskoskaster, men den var bestilt på forhånd af en kreds, der havde samlet penge ind til formålet. De to statuer står endnu på samme sted.⁴²

Et bestillingsarbejde er i hvert fald den lille lektielæsende pige, der sidder på et hjørne – højt oppe – på den gamle N. Kochs Skole på Åboulevarden over imod Kunstbygningen.⁴³ Hun er meget charmerende, dybt engageret som hun er i sin læsning. Figuren har siddet der, siden skolen blev bygget i 1918, men desværre sidder hun nok så højt oppe, at mange ikke får øje på hende. En lille »søster«, en skovnymfe, sidder på en sten i Forstbotanisk Have syd for Marselisborg Slot.⁴⁴ Hun blev opstillet i 1941, bekostet af en anonym århusianer.

En langt mere kendt »person« i byens skove er Pan, der lærer fuglene at synge. Det er måske endda det af Ølsgaards arbejder, der kendes bedst, uden at de forbipasserende dog af den grund hæfter sig ved hvem, der har lavet den.⁴⁵ Pan sidder på en stor sten ved vejkrydset midt på Kongevejen, og på hans højre pegefinger sidder en lille sangfugl, som Pan er i færd med at oplære. Den venstre pegefinger er hævet belærende, og munden er lydgivende spidset. Monumentet er lavet i begyndelsen af 1930'erne og opstillet på stedet i 1938, udført i bronze.

Endnu en sidste opgave skal nævnes. Den har i og for sig ikke noget med kunst at gøre,

men viser, dels at man havde brug for Elias Ølsgaard, som man havde haft det for hans broder til de mest forskellige ting, dels at Ølsgaard erkendte sin forpligtelse, når der ikke var andre, der kunne. I 1929 henvendte byrådet sig til ham og fik ham til at lave en gipsmodel af Århus Havn i de mindste detaljer i forholdet 1:1.000.⁴⁶ Denne model blev 4-5 gange returneret til udbygning, havnen blev jo stadig større og større. Sidste gang Ølsgaard tog fat på den igen var i 1960, da han var 87 år. Det var pillararbejde, men det var spændende for de besøgende på Rådhuset, hvor den stod i forhallen i mange år, at få et overblik over havnens omfang. På verdensudstillingen i Antwerpen i 1931 fik modellen Grand Prix, men nu er den flyttet ud på Vilhelmsborg, og der bliver den vel ikke at se foreløbig.

Jens og Elias – kendte og ukendte – så har de dog sat deres præg på Århus, for Jens' vedkommende mere i det skjulte end for Elias'. De to sidste brødre, Augustinus (1870-1967) og Georg Knækkenborg Ølsgaard (1880-1963), har ikke sat sig så mange spor, men de skal dog med her.

Den ældste af dem, Augustinus, var uddannet handeleggartner og drev gartneriet Frem i Skæring. Han var en kendt mand i bybilledet i Århus på torvedagene, men i sin fritid snittede han i træ, og disse arbejder, der som oftest havde bibelske motiver, solgte eller forærede han til kirkerne her i Århus Amt.⁴⁷

Georg Knækkenborg, som han oftest blev kaldt, levede af at male. Han var ellers uddannet som snekker, men opgav det allerede som ung, og stimuleret af brødrene rejste han udenlands og arbejdede mest som kopist ved forskellige museer i Europa.⁴⁸ Senere, da han atter slog sig ned i Århus, klarede han sig igennem med bestilte portrætmalerier af århusianere og andre jyder, landskabelige idyller i oplandet og på Mols, malet i traditionel stil uden meget personligt præg. Endelig blev også han knyttet til Domkirken, hvortil han bl.a. malede portrætter af hedengangne bisper med udgangspunkt i deres epitafier.

Som Elias Ølsgaard sagde i et interview: »I vores familie bliver vi gamle.« Kun Georg Knækkenborg nåede ikke de 90 år. Meget har de da også udført. Det helt store gennembrydende og krævende talent besad ingen af dem, og i dag er de heller ikke i kurs rent økonomisk. Det sidste Ølsgaard-tilbud på landets kunstauktioner var et maleri af Knækkenborg fra Sorø Kirke i 1934. Det var vurderet til 800 kr., men fik i marts 1989 hammerslag ved mindre end det halve.⁴⁹

Deres tid er forbi, men de er en del af byens historie.⁵⁰

Denne troldemor med børnene og pindsvinet gav Ølsgaard mange ærgrelser i slutningen af 1950'erne. Skulpturen står i Skanderborg Dyrehave og er udsat for vind og vejr, og det har slidt på materialet lige fra begyndelsen, så den jævnligt har måttet repareres.

1. Om J.Ø.s opvækst og familie se Vejle Amts Folkeblad 15.10.1958 og udklip i Lokalthistorisk Samling, Århus Hovedbibliotek. Når ikke andet anføres, er de følgende data om J.Ø. herfra.
2. Om J.Ø. i skolevæsenet: Chr. Buur: Aarhus Skolevæsen gennem 80 Aar, 1930, s. 12 i tillægget. Om J.Ø. i Teknisk Skole: Aarhus tekniske Skole gennem 100 Aar, 1928, s. III.
3. 3 trykte og utrykte kataloger (1935, 1941, 1947) i Statens Museum for Kunsts bibliotek.
4. Demokraten 11.1.1959.
5. Trykt katalog 1947 »Jens Ølsgaard, Jugelsalen, Søndergade 14«.
6. Oplysning fra »Den gamle By«.
7. Eigil Søholm og Karl V. Thomsen (red.): Fra Bispetofte til Bjerget. Statsbiblioteket 1902-1977, 1977, s. 17.
8. Aarhus, Byens Historie og Udvikling gennem 1.000 Aar, 1905.
9. Vagn Dybdahl (red.): Ung i Århus, I, 1964, s. 81.
10. Jens Ølsgard: Idagaard, 1921.
11. Jørgen Bergsøe: Beretning om Landsudstillingen i Aarhus 1909, 1913, s. 144f. Plakaten gengivet i farver i Århus-Promenade 1909-1959, 1958, s. 9.
12. Statsbibliotekets plakatsamling, Århus.
13. Annegrete Dybdahl (red.): Musikerliv i hundrede år, 1984, s. 55.
14. Vejle Amts Folkeblad 21.11.1958.
15. Vejle Amts Folkeblad 6.12.1958.
16. Aarhus Stiftstidende 23.12.1958.
17. Nekrolog i Aarhus Stiftstidende nov. 1958.
18. Weilbachs Kunstnerleksikon, 1947-1952.
19. Vejle Amts Folkeblad 18.5.1963.
20. Ansøgninger, udtalelser og afgangspapirer i Rigsarkivet, Kunstakademiets arkiv.
21. Demokraten 5.8.1956.
22. Afbildet i Vagn Dybdahl (red.): Ung i Århus I, 1964, s. 40.
23. Afbildet i Vagn Dybdahl (red.): Århus-Årbog 1972, s. 131.
24. Samme som 18.
25. Om Ølsgaards økonomi: hans indtægter var svingende, men gennemgående ret store. I perioder tjente han mere end f.eks. rektorer, i andre gennemgående omtrent det samme, se forskellige årgange af Århus skatte- og adressebog. Det følgende om Voldborg Ølsgaard: Vejle Amts Folkeblad 18.5.1963.
26. Aarhus Stiftstidende 25.8.1919.
27. Afbildet i Erik Korr Johansen (red.): Århus-Årbog 1981, s. 106.
28. Charlottenborg-udstillingernes kataloger på Kunstakademiets bibliotek.
29. Samme som 18.
30. Samme som 18.
31. Samme som 18.
32. Afbildet i Ib Gejl (red.): Skoler og Skolegang i Århus 1930-1970, 1978, s. 93.
34. Aarhus Stiftstidende 17.5.1958.
35. Demokraten 27.6.1965. Vagn Dybdahl (red.): Århus dengang og nu I, 1971, s. 84.
36. Demokraten 17.12.1956. Poul Harris: Århus i friluftskunst og mindesmærker, 1983, s. 63.
37. Aarhus Stiftstidende 11.2.1922. Aftenposten 25.2.1922.
38. Emanuel Sejr: Århus-Profilen, 1974, s. 196f.
39. Aarhus Amtstidende 2.5.1957.
40. Brevveksling med pastor Vedde og Ludvig Beck, 1934. Begge i Ludvig Becks privatarkiv, Rigsarkivet.
41. Udklip i Lokalthistorisk Samling, Århus.
42. Poul Harris, s. 229f og 226f.
43. Poul Harris, s. 90 og 93.
44. Demokraten 4.12.1964.
45. Bernhardt Jensen og Peder Jensen: Marselisborg-skovene, 1974, s. 120f.
46. Lokalthistorisk Samling, Århus.
47. Samme.
48. Samme.
49. Katalog til Børge Nielsens Auktioner, Vejle, marts 1989.
50. I alle citater er retskrivningen moderniseret.

BILLEDILLÆG

Den unge J.K. Larsen, formentlig i midten af 1890'erne. Også dengang brugte han kunstnersløjfen. Skikkelsen har endnu ikke fået manddommens pondus.

Udflugt under opholdet i Rom i 1898. J.K. Larsen længst til venstre har nu fået fuldsæk.

Fra disputatsen i 1910. Fra venstre J.K. Larsen, derefter Vilh. Thomsen og Kr. Sandfeld. Billederne er fra Dagbladet 28. september 1910 – derfor den dårlige kvalitet.

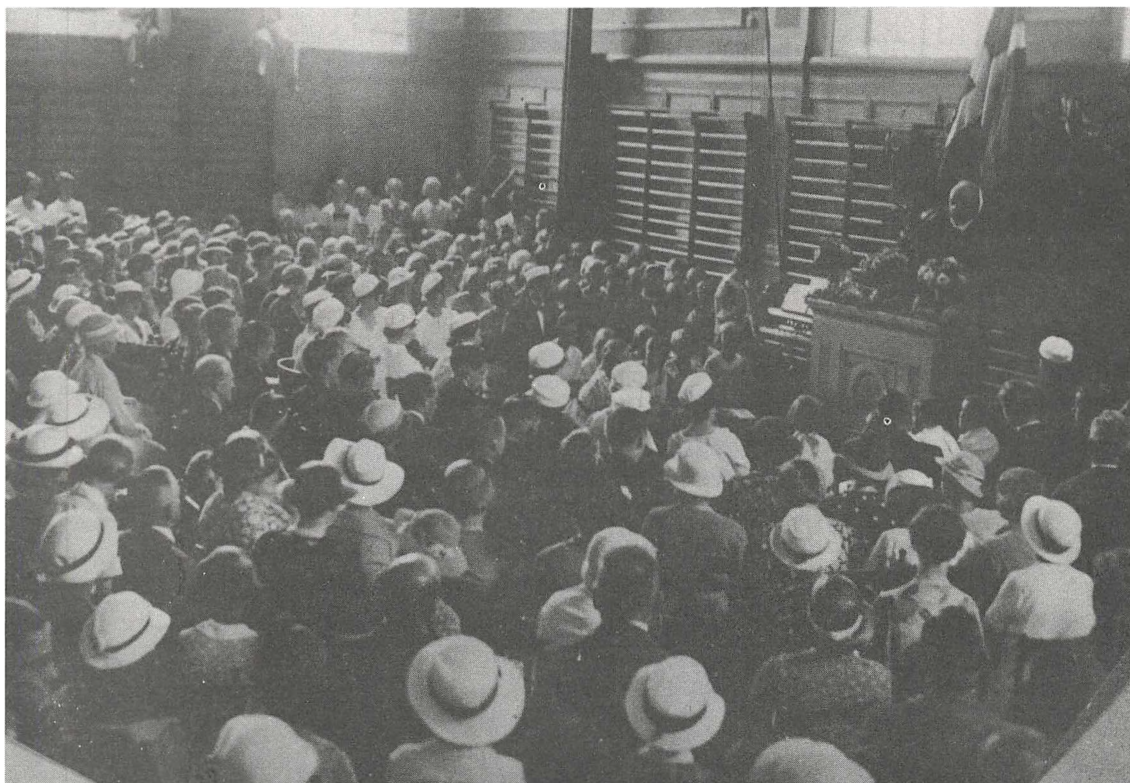

Rektorfamilien i boligens have i 1920'erne. Fra udateret, trykt billedhæfte med titlen „Marselisborg skole, Århus”.

Rektor med hat i 1920'erne. Den forholdsvis lille hat var et karakteristikum, som både elever og bekendte ofte spøjte med.

Fra den bevægede translokations- og dimissionsfest i 1935, se side 8. Dammernes store lyse sommerhatte dominerer mere end studenterhuerne.

Der var stor tilstrømning, da Elias Ølsgaards efterladte modeller og originaler kom på auktion 22. april 1965. Auktionen fandt sted i den gamle billedhuggers atelier i Villa Pax på Dronning Margrethesvej. Det er modellerne til Pan og busten af stiftsprovst Lindhardt, der står i forgrunden.

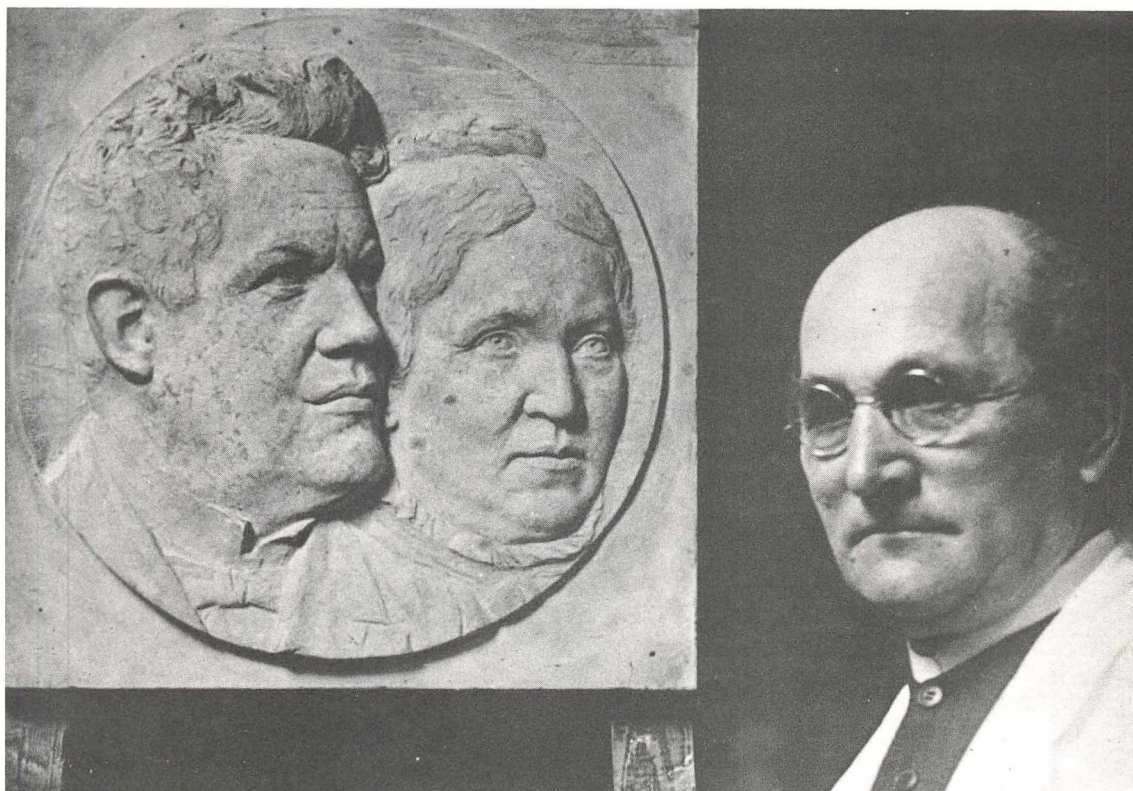

De kendte og ukendte brødre på rad. Billedet er optaget i århundredets første årti. Fra venstre står maleren Georg Knækkenborg Ølsgaard (den yngste, født 1880), derefter Inge-mand Ølsgaard ("trafikmand"), Elias Ølsgaard, Augustinus Ølsgaard (gartner og billedskærer, født 1870), Otto Ølsgaard og endelig den ældste Jens Ølsgaard.

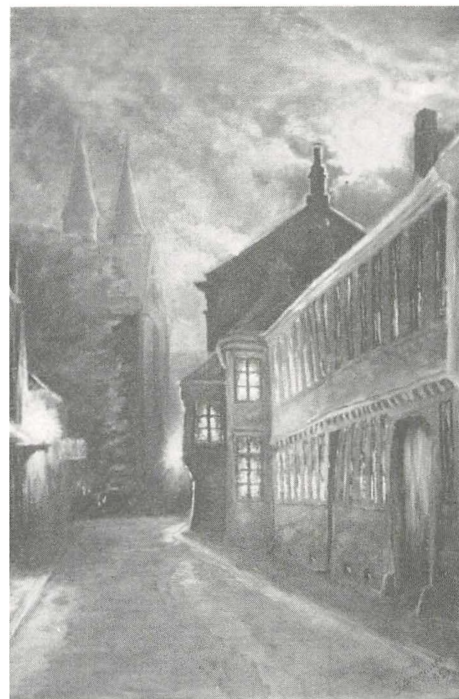

Elias Ølsgaard og hustruen Valborg arbejder med gipsornamenterne på Århus Teaters loft.

Elias Ølsgaard ved formen til det bronzerelief af politikerens J.C. Christensen og hustru, der i 1933 blev rejst i Påbøl Plantage syd for Skjern.

Jens Ølsgaard uden for sit hjem oven for Palma på Mällorca. Her slog han sig ned omkring 1930.

Tidligt maleri, 1895, af Jens Ølsgaard. Sene aften- eller natbilleder var yderst populære i perioden. Her er det Skolegade i Århus med Domkirken i baggrunden.

Titus-buen på Colosseum som Jens Ølsgaard så den i 1923. Gengivet efter udstillingskatalog fra 1947.

De ornamentale initialer blev moderne ned mod år 1900, efter at de i en lang periode havde været sjældne. I bogen om Århus fra 1905 udnyttede Jens Ølsgaard initialerne med stor iver – undertiden nok noget manieret.